Samlaren

Tidskrift för forskning om

svensk och annan nordisk litteratur

Årgång 145 2024

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg
Berlin: Stefanie von Schnurbein
Göteborg: Åsa Arping
Köpenhamn: Johnny Kondrup
Lund: Torbjörn Forslid
München: Joachim Schiedermair
Oslo: Elisabeth Oxfeldt
Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius
Tartu: Daniel Sävborg
Umeå: Maria Jönsson
Uppsala: Torsten Pettersson
Zürich: Klaus Müller-Wille
Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Artiklarna i nästa årgång av *Samlaren* kommer att publiceras löpande online, allt eftersom de accepteras. De artiklar som publiceras före december 2025 kommer att ingå i *Samlaren* 2025. Sista inlämningsdag för recensioner är 1 september 2025. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: http://www.svelitt.se/samlaren/index.html. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.
Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.
Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.
Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–44–5
ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2025

En kuriosasamling av berättelser
– Johannes Schefferus *Varia historia*[1]

Av ANNA FREDRIKSSON

I en tunn handskriftsvolym i Uppsala universitetsbibliotek finns några texter av Johannes Schefferus (1621–79) som hittills inte fått så stor uppmärksamhet inom forskningen. Volymen är på 58 originalblad och har universitetsbibliotekets signum X 292. Här finns, skrivna av hans egen hand, Schefferus levnadsbeskrivning, kallad *Vita*, recensioner av hans publicerade verk, en lista över hans verk tryckta fram till år 1677 samt en lista med namn på studenter som deltagit i hans kollegier åren 1648–1676. Av alla dessa texter är endast levnadsbeskrivningen *Vita* utgiven.[2] Sist i volymen kommer en liten samling berättelser under titeln *Varia historia*, ”En omväxlande historia”, även den hittills outgiven.[3] Det är denna sista text som är föremålet för föreliggande artikel.

Johannes Schefferus var en av de tyska akademiker som i mitten av 1600-talet värvades av Uppsala universitet med syfte att höja kvaliteten på undervisningen.[4] Schefferus föddes i Strassburg och fick sin grundläggande utbildning där och på andra orter i Europa, bland annat i Leiden. Som lärare hade han några av tidens mest betydelsefulla filologer.[5] På kallelse av drottning Kristina kom han 1648 till Uppsala för att bekläda den skytteanska professuren i vältalighet och politik.[6] Schefferus kom att verka vid universitetet i 31 år. Under denna tid innehade han också en period, vid sidan av skytteanska professuren, en hedersprofessur i natur- och folkrätt, samt mot slutet av sitt liv posten som bibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek.

I sin akademikergärning var Schefferus mångsidig. Förutom ämnesområdena för sina två professurer ägnade han sig gärna åt numismatik och fornkunskap, etnologi och bildkonst. Hans största intresse tycks dock ha varit utgivning av mer eller mindre kända antika och senantika texter. På detta område excellerar han och uppnår sin största berömmelse inom den lärda världen och kollegernas uppskattning i hemlandet och i utlandet. Hans stora publikation utgörs till stor del av sådana utgåvor, av läroböcker och kompendier men också studier av antika och andra forntida föremål, bland annat mynt. Vissa verk skrev han på uppdrag av andra.

Vid Schefferus död skingrades hans bibliotek och dokumentsamling genom arv, gåvor och försäljning.[7] Manuskriptet *Varia historia* omnämns i källorna mig veterligt första gången 1755. Det befinner sig då i historikern och författaren Anders Anton von Stiernmans ägo. I en historik över den Schefferska släkten skriver Stiernman nämligen

att Schefferus *Vita* ”finnes uti mitt lilla bokförråd, jemte flera des [det vill säga Schefferus] egenhändiga skrifter”.[8] Bland de skrifter som då räknas upp i en fotnot finns *Varia historia*, då med namnformen *Variae historiae*.[9] Stiernmans bibliotek kom så småningom att ärvas av hans dotter Andrietta Catharina, som senare gifte sig med Olof Celsius den yngre. Efter Celsius död 1794 donerades en stor mängd handskrifter ur dennes bibliotek till Uppsala universitetsbibliotek (UUB), varav många ursprungligen var från Stiernmans bibliotek.[10] Så kom *Varia historia*, tillsammans med ett par av de andra Schefferus egenhändiga skrifter som räknas upp i Stiernmans fotnot, till UUB år 1795 under det gemensamma katalognumret 106 *in quarto* i förteckningen över Celsius donation.[11]

Både i Stiernmans fotnot och i beskrivningen av nummer 106 *in quarto* i Celsius donationsförteckning räknas *Vita* och *Varia historia* upp som separata enheter vid sidan av andra smärre verk av Schefferus.[12] Vi vet inte exakt när dessa två texter och de kortare självbiografiska texterna som i dag finns i X 292 bands samman, och vi vet inte heller om Schefferus menat att de ska sitta ihop på detta sätt.[13]

I UUB har texterna i X 292 därefter under en lång tid legat ganska obemärkta.[14] *Vita* utgavs 1915,[15] och en och annan historiker har omnämnt listan över studenter i Schefferus kollegier. *Varia historia* tycks dock ha förbigåtts helt, ända tills den för några år sedan uppmärksammandes i ett samarbete mellan författaren av föreliggande artikel och idéhistorikern Maja Bondestam. Arbetet resulterade i en preliminär översättning av texten från latinet till svenska av undertecknad, och två bokavsnitt där Bondestam presenterar texten och sätter den i ett idéhistoriskt sammanhang.[16] Den preliminära översättningen citeras där i utdrag.

Föreliggande artikels syfte, frågeställning och metod

I föreliggande artikel framläggs nu för första gången en utgåva och översättning från latinet till svenska av *Varia historia* i sin helhet. I samband med detta undersöks även omständigheterna kring verkets tillkomst ytterligare. Syftet med artikeln är tvåfaldigt: för det första ämnar översättningen och utgåvan göra texten tillgänglig för icke-latinister och till att underlätta och stimulera ytterligare studier av det vetenskapliga nylatinet i Sverige, i synnerhet Schefferus stil och latinska språkdräkt. Tidigare bidrag i ämnet har lämnats av filologer, utgivare och översättare av andra av Schefferus texter, men en samlad framställning om Schefferus latin saknas ännu.[17] En sådan framställning bör dock ägnas en särskild publikation – mitt bidrag här utgörs av själva utgåvan och översättningen. För det andra vill jag i denna artikel även kontextualisera *Varia historia* genom att betrakta den i ljuset av Schefferus författarskap och samtid, och då även resonera om textens genre, möjliga inspirationskällor och syften. En viktig fråga som

jag diskuterar är huruvida *Varia historia* bör betraktas som ett komplement till de kuriosasamlingar – eller såsom själv utgörande en litterär motsvarighet till dessa – vilka bestod av samlingar av fysiska märkvärdigheter och som var ett karaktäristiskt inslag i den lärda miljön under renässansen.[18] Frågan hänger ihop med spörsmålet om Schefferus övergripande syfte med texten. I detta vill jag knyta an till i synnerhet Maja Bondestams, Mårten Snickares och Andreas Kleins diskussion om kuriosasamlingar, där också Schefferus egen fysiska kuriosasamling står i centrum.[19] Begreppet kuriosasamlingar – som i vissa discipliner också kallas naturaliesamlingar, kuriosakabinett, konstkammare eller konstskåp – diskuteras utförligare nedan.

Innan Bondestam publicerade sin forskning har alltså mycket lite varit känt om *Varia historia*, och många frågetecken kvarstår, särskilt när det gäller hur och varför den kom till. Ingenstans i texten själv eller i andra litteraturgenomgångar har Schefferus nämnt sitt syfte med den. Jag har därför sökt finna information rörande inspiration, syfte och genre i andra verksamheter och texter av Schefferus som på olika sätt ligger *Varia historia* nära, däribland hans egen kuriosasamling. Jag har även studerat texter av andra författare som tids-, plats- och ämnesmässigt är besläktade och som bör ha kunnat influera och inspirera honom. I flera av de undersökta texterna är syftet explicit och dessa texter kan ge ledtrådar till vad Schefferus ville åstadkomma med *Varia historia*.

Varia historias *innehåll och titel*

Varia historia är en samling nio ganska korta berättelser om märkvärdiga ting och händelser som Schefferus har läst om, hört talas om, eller sett med egna ögon. Berättelserna härrör ifrån allt från ett studium av en fascinerande urinsten i Strassburg på 1640-talet till rapporter från den uppländska landsbygden på 1670-talet då texten senast måste ha satts samman.

Berättelserna i *Varia historia* är mycket olika varandra till sitt innehåll. Vi har här till att börja med berättelsen om en kvinna, vars hår, som i ungdomen varit grått, hade gyllenblonda inslag vid hennes död (kapitel I). Därpå följer en berättelse om en guldring med svårtolkad skrift (kapitel II) och sen berättelsen om den ovanligt stora urinstenen (kapitel III). I kapitel IV berättas om ett spädbarn med ett ovanligt stort huvud, i kapitel V om en engelsman utan armar och med mycket korta fötter. En gruva som tog mångas liv på ett ovanligt sätt är ämnet för kapitel VI, medan en pigas dödsbringande möte med en vattenvarelse utgör historien i kapitel VII. I kapitel VIII beskrivs ett grisfoster med människoansikte och till sist, i kapitel IX, får vi läsa en berättelse om en ovanlig sädesplanta. Till fyra av berättelserna har Schefferus själv ritat detaljerade bilder.

Skådeplatserna för händelserna är också olika. Några utspelar sig i Uppland med

omnejd: Norrtälje, Västmanland, Uppsala, medan en har tilldragit sig i Strassburg. Vissa berättelser handlar om döda ting medan andra handlar om levande människor, djur eller växter. Man kan inte se någon särskild ordningsprincip eller hierarki berättelserna emellan. Gemensamt för dem alla är dock att de beskriver fenomen och företeelser som är ovanliga, förunderliga eller svårförklarliga på olika sätt. *Varia historia* är verkligen omväxlande och framträder som en samling kuriositeter.

Schefferus har valt titeln *Varia historia* för sin samling. ”Historia” kan tolkas på olika sätt. Det grekiska ordet ἱστορία, som är detsamma som det latinska *historia*, betyder ”efterforskning” och ”undersökning” lika väl som ”det outforskade” och ”beskrivning av det outforskade”.[20] Det kan också ha betydelsen ”anekdotisk berättelse”.[21] Man hade mycket väl kunnat översätta titeln *Varia historia* med ”en omväxlande berättelse”, eller ”en variationsrik berättelse”. Schefferus sätt att berätta tycks dock, förutom att beskriva märkliga fenomen, syfta till att väcka nyfikenhet hos läsaren och hålla denna i spänning genom en viss dramatisk uppbyggnad av berättelsen. Därför har jag för titeln i översättning valt den ganska breda termen ”historia” och talar om kapitlen som ”historier” eller ”berättelser”.

Om Schefferus syfte med Varia historia

Vid en första genomläsning framstår berättelserna i samlingen som narrativ som skulle ha kunnat fungera som både underhållande, intresseväckande och upplysande konversationsmaterial vid bjudningar i det Schefferska hemmet. De kunde också ha diskuterats kolleger emellan vid akademien eller vid besök och studium av olika kuriositeter i egna och andras kuriosasamlingar. Det är ju också i just sådana sammanhang som händelserna som berättelserna förtäljer om kommit till Schefferus kännedom.[22] Men när det gäller hur det kom sig att Schefferus valde att skriva ner dessa historier, vad syftet med detta var och vilka planer han hade för deras publicering, ges ingen direkt förklaring av honom. *Varia historia* saknar förord där ett sådant syfte hade kunnat beskrivas.[23] En antydan till syfte ser vi i inledningen till en av de i samlingen ingående berättelserna. Angående den berättelsen skriver han att han inte vill att den ska gå förlorad för eftervärlden, och att objektet han beskriver är ”minnesvärt”, *memorabilis*, men inget mer. Ordet *memorabilis* ger ändå viss information, då det också används i ett annat av Schefferus’ verk, exempelsamlingen *Memorabilium sueticæ gentis exemplorum liber singularis*, ”*En bok om det svenska folkets minnesvärda exempel*”; där är exemplen minnesvärda för att de är lärorika, och något för den svenska ungdomen att följa.[24] Noteras kan att Kurt Johannesson i sin inledning till den första svenska översättningen av *Memorabilium liber* liknar exempelsamlingen vid ett konstskåp.[25] Även Bondestam tar upp sådana likheter – dels mellan *Memorabilium liber* och *Varia historia*, dels mellan

*Varia historia*s samling av historier om udda händelser och tidens naturaliekabinett.[26] Det finns tydliga paralleller här och jag vill därför ta upp kuriosasamlingarna som en av många möjliga inspirationskällor till *Varia historia*.

Kuriosasamlingar

Naturaliekabinett, kuriosasamlingar, konstkammare, konstskåp, eller *Musaeum*, ”Musernas boning”, är några av namnen på samlingar av naturalier och andra märkvärdiga föremål som var ett populärt inslag i renässansens lärda kultur.[27] Fenomenet nådde Sverige i början av 1600-talet, och var särskilt vanligt förekommande här i lärda miljöer under 1650–1750-talet.[28] I den tidigare delen av denna period innehöll samlingarna ofta föremål av väldigt skilda typer, både sådana skapade av människan på ett särskilt konstfullt sätt, och sådana som uppstått i naturen, ofta på ett svårförklarligt sätt. Föremålen visades upp bredvid varandra tätt placerade och utan någon sortering eller rangordning föremålen emellan. I den senare delen av perioden kunde samlingarna mer renodlat omfatta växter, djur eller mineraler – en uppdelning som finns kvar idag i våra universitets olika föremåls-, växt-, djur- och stensamlingar. Även Schefferus hade en samling natur- och konstföremål, som tillsammans med hans stora bibliotek utgjorde hans *Musaeum*.[29]

I den akademiska sfären kunde samlingarna ha flera olika funktioner, där vissa bör ha varit mer eller mindre framträdande i olika situationer. Genomgående betraktas de idag som platser för kunskapsproduktion och kunskapsutbyte.[30] Etablerade akademiker och privatintresserade besökte varandras samlingar och diskuterade föremålen sinsemellan. Studenter kunde genom dessa av sin lärare introduceras till världens mångfald och outgrundlighet, eller specifika kunskapsområden, såsom exempelvis mineraler.[31] Föremålen kunde också utgöra källor till vetenskapliga rapporter. Dagens benämningar på samlingarna skiftar beroende på vilken aspekt av samlingen man vill lyfta fram. En idéhistorisk diskurs betonar 1600-talets samlingars funktion av att underlätta förståelsen av naturliga fenomen.[32] Särskilt intressant här var de föremål som var märkvärdiga för att de var ovanliga och som ifrågasatte tidigare vetande. Som Bondestam påpekar, uppmuntrade föremålen till att betrakta och *förundras* över avvikelser från naturens ordinarie schema, som en påminnelse om Guds närvaro i den fysiska världen. Själva förundran väcker en vilja att förstå orsakerna bakom märkvärdigheten, den gör därför människan gott och betraktandet var enligt Bondestam ämnat att vara moraliskt utvecklande.[33] En annan diskurs, som ser särskilt till samlandet av etnografiska föremål, pekar på samlingarna som en del av koloniala praktiker och maktutövning. I samlandet kan man spåra en skräckblandad fascination, begär och kunskapstörst när det gäller det främmande och det erövrade. Att förundras över och vilja veta mer om främmande folks seder inbegrep, åtminstone i vissa fall, också en vilja att för-

stå.[34] En viktig ingrediens i betraktandet är i båda diskurserna *förundran* både inför skapelsen och inför det specifika fysiska objektet.

Jag väljer att i denna artikel använda benämningen kuriosasamlingar för att den knyter an till just *curiositas*, den förundran av ett vetgirigt slag, nyfikenhet, som samlingarna var ämnade att väcka.[35] Det svenska ordet förundran kan ju användas både för den förundran som på engelska kallas *wonder* (lat. ofta *admiratio*, grek. *thauma*), och den förundran som på engelska kallas *curiosity* (lat. *curiositas*, grek. *periergía*). De båda begreppen är under tidigmodern tid sammanlänkade och deras förhållande till varandra är av skiftande slag under perioden.[36] En ofta förekommande inställning hos tidigmoderna filosofer, t ex Descartes, är att det okända vi ser hos oss sätter igång en mental process i flera steg – där det första består i att man blir varse att det är något man inte känner till och förstår, en slags förvåning (*admiratio*) eller passiv uppmärksamhet, och ett andra steg innebär att man vill ta reda på orsaker.[37] Jag sällar mig till dem som kallar det första steget *admiratio* och det andra *curiositas*. Dessa bör enligt Descartes strax övergå till en undersökning av det märkvärdiga, så att man inte förblir i ett meningslöst begapande av det ena förunderliga tinget efter det andra. Oavsett vad dessa emotioner, passioner eller affekter kallades under denna tid, och oavsett i vilken ordning de ansågs uppstå, diskuteras de främst som utgångspunkt för en vilja att ta reda på mer om det man inte förstår, och som en viktig drivkraft för den tidigmoderna vetenskapen.

I sina respektive studier betonar både Bondestam och Snickare det viktiga i förundran, men ger inte några utförligare beskrivningar av de mentala processer som samlingarna kunde sätta igång. Savin diskuterar sådana processer i relation till exempelsamlingar, där förundran också är en önskad effekt, men teologiskt motiverad.[38] Den förundran som diskuteras i de idéhistoriska publikationerna tycks mig främst undersökas som utgångspunkt för viljan att veta mer – man skulle kunna kalla den en ”vetenskaplig” förundran. Denna är synbarligen skild från en förundran inför skapelsen i sig själv, en förundran som inte går vidare i ifrågasättande eller vilja att agera på bristen på kunskap. Man kan kalla denna förundran ”i vila” som är en förutsättning för gudstro för ”existentiell” förundran.[39] Den vetenskapliga förundran vill, som jag uppfattar det, till skillnad från den existentiella, få svar eller lösningar på de problem eller gåtor hos det förunderliga man ställs inför. Den vetenskapliga förundran leder alltså till att man vill agera på den kunskapsbrist man upplever.

Schefferus intresseområden och lärargärning

Som nämndes ovan hade Schefferus ett vidsträckt arbetsfält med en av den svenska renässansens längsta publikationslistor. Men en viktig del av hans verksamhet utgjorde också hans lärargärning. Schefferus bedrev som professor en omfattande undervis-

ningsverksamhet från det att han kom till Uppsala 1648 fram till den sista dagen i sitt liv 1679. Han har uppenbarligen haft ett genuint intresse för den unge studentens utveckling till en nyttig och plikttrogen samhällsmedborgare,[40] något som blir tydligt redan under hans tid som ung akademiker i Tyskland.[41] I Uppsala författade han själv det undervisningsmaterial som saknades, och han tycks ständigt ha arbetat med att utveckla nya kompendier och göra revisioner av desamma.[42] Även andra verk av honom är uttryckligen utgivna med tanke på ungdomens studier.[43] I sin levnadsbeskrivning *Vita* tar Schefferus upp sin lärarverksamhet med märkbar stolthet. Enligt honom själv var han en mycket aktiv, engagerad och populär lärare med välbesökta föreläsningar och kollegier.[44] Han förestod också 36 dissertationer.

Schefferus textutgivning och Varia historia

Utifrån titlarna på dissertationerna och andra verk publicerade av honom är det tydligt att de grekiska och romerska författarnas verk, kända och okända, var av högsta intresse för Schefferus, liksom de var för renässansens lärde överlag. Att leta upp och göra antikens texter och kunskaper tillgängliga för användning var något tidens bildade elit ägande sig åt med passion och samlariver. Schefferus arbetade målmedvetet med att få tag på tidigare oanvända handskriftskopior av texterna, och bearbetade dem med en kritiskt granskande filologisk metod. På så sätt publicerade han förstautgåvor av tidigare outgivna texter eller förbättrade utgåvor av tidigare utgivna verk.

En av de första texterna han gav ut under sin levnad, år 1647, var den romerske författaren Claudius Aelianus verk *Poikilē historia*, på latin *Varia historia*. Detta var alltså en text med samma titel som det verk vi diskuterar här.[45] Schefferus återkom till Aelianus *Varia Historia* flera gånger under sin levnad: år 1662 gav han ut en reviderad utgåva, och vid tidpunkten för sin död hade han arbetat fram ytterligare en revision, som kom att tryckas postumt. Likheter och olikheter mellan Aelianus text och Schefferus *Varia historia* ska diskuteras längre fram.

Att Schefferus egen *Varia historia* var menad att bli en publicerad bok, och inte bara en samling för Schefferus eget nöjes skull, tycks ganska klart i och med rubriceringen och numreringen av textens olika delar.[46] Redan på första sidan möter oss ju rubriken ”*Variae historiae liber primus*”, ”Första boken av En omväxlande historia”, till synes utlovande en andra bok och kanske fler. Rubriknivån därunder är enkla kapitelrubriker bestående av romerska siffror från I till IX. Manuskriptet ser ut att vara tämligen färdigt för utgivning, då det är få rättelser och ändringar i texten. Citat är understrukna, möjligtvis för att informera en sättare om vad som skulle vara i kursiv. Någon andra bok förkommer dock inte, och kapitel IX slutar mitt på sista sidan utan kommentar. Texten har samma pennföring och bläck rakt igenom, vilket tyder på att Schefferus

skrivit ner denna version av *Varia historia* i ett sträck. Han har alltså inte lagt till nya berättelser allt eftersom.[47] Historierna kommer inte heller i kronologisk ordning.

Schefferus har vid olika tillfällen satt ihop listor över verk som han publicerat eller planerade att snart publicera, verk som han planerade publicera i framtiden och sådana som han påbörjat.[48] Titeln *Varia historia* förekommer inte i någon av dessa listor, vilket förstås kan bero på att han, när han skrev listorna, ännu inte sammanställt *Varia historia*. En av dessa publikationslistor förekommer sist i UUB:s exemplar av *Lectionum Academicarum liber*, som är ett av de sista av Schefferus arbeten som kom ut under hans levnad, år 1675.[49] Listan, som tar upp utgivna verk, verk som är tryckfärdiga, och sådana han håller på att färdigställa, föregås av ett förord av Schefferus. Här finns en intressant notis. Han skriver att det förutom de uppräknade titlarna finns flera, kortare texter av honom, och ”[texter som är] sådana, att jag inte vill räkna upp dem, eller som inte är värda att jämföras med andras arbeten”. Kanske döljer sig bakom Schefferus formulering *Vita*, *Varia historia* och de andra små textprojekten som aldrig blev helt färdigställda.[50] En ytterligare upplysning rörande textens tillkomsttid får vi i en av Schefferus anteckningsböcker, som idag har signum Stockholm KB Fe 6. I anteckningsboken har Schefferus ritat av en ring, och förklarar i en anteckning att Johan Hadorph visat honom den i januari 1675. Så upplyser han om att en liknande ring finns avbildad ”*in Observationibus meis Historicis*”, ”i mina Historiska Observationer”.[51] Just en sådan ring finns avbildad i *Varia historia*s kapitel om en ring med svårtolkad skrift (kapitel II). Det gör det mycket troligt att *Observationes Historici* var ett arbetsnamn på texten *Varia historia*. Schefferus notis i Fe 6 är odaterad, men att tidpunkten januari 1675 omnämns där är en tämligen säker indikation på att det fanns ett utkast eller en preliminär version av *Varia historia* med en annan titel vid denna tidpunkt.

Berättelsernas ursprung och datering

Den variation som *Varia historia* visar upp i fråga om ämnen och skådeplatser ser vi också, som tidigare antytts, i fråga om berättelsernas ursprung och datering. De händelser som Schefferus själv anger ett årtal för har ägt rum mellan åren 1655 och 1677. Ingen berättelse är alltså uttryckligen daterad efter 1677. Detta är inte så förvånande eftersom Schefferus hälsa försämrades gradvis fram till hans död 1679.

Förutom de uttryckligen daterade historierna kan ytterligare några dateras mer eller mindre grovt på andra sätt; berättelsen om kvinnan vars hårfärg ändrades på ett underligt sätt (kapitel I) måste Schefferus ha hört mellan 1648 och 1652.[52] Guldringen med svårtolkad skrift (kapitel II) hade Schefferus fått av en vän, antagligen Johan Hadorph, för påseende 1675.[53] Från tiden 1646 till 1648, alltså då Schefferus var kvar på kontinenten, måste den berättelse komma som beskriver den exceptionellt stora urinsten (eller

troligtvis en kopia av den, kapitel III) som Schefferus enligt uppgift bevittnade i Strassburg.[54] Men i några fall får man varken information om tidpunkt eller källa till berättelsen. Så är det i fallet med engelsmannen (kapitel V), som Schefferus bara tycks ha hört talas om, och med berättelsen om pigan och vattenvarelsen (kapitel VII). I ett fall, nämligen berättelsen om grisfostret med människoansikte (kapitel VIII), har informationen om märkvärdigheten skickats eller getts till honom. Detsamma gäller antagligen fallet med den andra spektakulära födelsen (kapitel IV), och kanske nyheten om sädesplantan (kapitel IX).[55] Sammanfattningsvis kan de daterbara berättelserna placeras i tid mellan 1646/1648 och 1677.

Berättarteknik och granskningsmetod

Samtidigt som Schefferus beskriver och dokumenterar dessa sällsynta, minnesvärda och svårbegripliga företeelser tycks han ha vinnlagt sig om att berättelserna skulle vara underhållande.[56] Här målas ofta upp scener ur vardagslivet, vars invanda lunk bryts av en ovanlig händelse. En piga tvättar i den frusna Fyrisån när plötsligt en varelse stiger upp ur vaken. En engelsman kommer till staden och ställer till en uppvisning av sin kropp och sina konster för en gapande publik. En fiskare blir far till ett barn som visar sig ha ett ovanligt stort huvud och som fadern i hemlighet gräver ner i jorden. I många fall presenterar Schefferus först fallet som en gåta som ingen kan förklara, varefter han själv ur sin stora erfarenhetsbank tar fram information som kan tänkas bidra till gåtans lösning. I berättelsen om gruvan som tog mångas liv (kapitel VI) börjar han dock, kanske för variationens skull, omvänt med att presentera förklaringen för att därefter beskriva själva det förlopp som för de inblandade där och då framstod som obegripligt. En annan variation består i att Schefferus inte alltid ger någon förklaring till det ovanliga fenomenet. Detta gäller berättelserna om urinstenen (kapitel III), spädbarnet med det stora huvudet, (kapitel IV) engelsmannen (kapitel V) och sädesplantan (kapitel IX), vilket alltså är nästan hälften av historierna. Schefferus reflexioner och beskrivningar lämnar här bidrag till gåtornas lösning, men inga definitiva svar.

I de fall Schefferus ägnar tid åt att förklara det svårbegripliga utgör den detaljerade beskrivningen av fenomenet en viktig del av svaret på frågan. Analysen av ringen med svårtolkad skrift (kapitel II) är mycket metodisk, och han delar upp ringens dekoration i mindre fält som han bearbetar var för sig. På så sätt kan han till slut ge svar på övergripande frågor om dess ursprung, tidigare ägare och funktion. I sitt analyserade noterar han gärna om en företeelse är sedan tidigare okänd för honom, alltså om han tidigare hört eller sett något liknande.[57] Om han har det nämner han dessa liknande fall och jämför och ställer dem mot varandra. Allteftersom han framlägger dessa likheter, undersöker källor och analyserar objektet självt, drar han oss tryggt och säkert ut ur

mysteriet och in i en nykter värld där saker och ting är möjliga att förklara, eller åtminstone belägga, genom att man granskar, utesluter, tar fram alla tillgängliga fakta, och gör en slutledning utifrån detta. Metoden har kallats den antikvariska,[58] och vi finner den i arbete i flera av Schefferus verk; mer om detta nedan.

Parallellfallen, eller jämförelseobjekten i berättelserna har en viktig funktion. Det liknande fallet ger kunskap om det fall vi har framför oss nu, och genom detta förstår man också att företeelsen inte är så unik som man i förstone kan tro. Parallellfall hittar Schefferus oftast i äldre texter men också i sin egen yrkesverksamhet och privatliv. I några fall refererar han till fysiska objekt som även en läsare utan tillgång till avancerad litteratur kunde ha eller skaffa sig kunskap om. I kapitel I, om kvinnan vars hår bytte färg, går referensen till harar och rävar och vissa fåglar som om vintern byter till vit päls, och tillbaka till färgad på våren. I berättelsen i kapitel V om engelsmannens skicklighet med en nål pekar Schefferus på likheter med en nål som sömmerskor använder och som finns i hans museum. I berättelsen om guldringen, som påstods ha tillhört den heliga Birgitta, kan vi själva gå och jämföra ringens utsmyckning med vapenbilden på hennes faders sköld och med skriften på dopfunten i Uppsala domkyrka.

Av de bilder som förekommer i texten utgörs två av Schefferus egna avritningar av objekt han sett; ringen i kapitel II och stenen i kapitel III. En bild, den av grisfostret i kapitel VIII, grundar sig på en rapport insänd i skrift och en rå skiss i denna; spädbarnet med det stora huvudet som avbildas i kapitel IV kan ha beskrivits för honom muntligen. Teckningarna gör att historierna framstår som sanningsenliga och verklighetsanknutna trots deras ”fantastiska” innehåll.

Beröringspunkter i Schefferus liv och efterlämnade skrifter

För att återgå till frågan om syftet med *Varia historia*, som jag föresatt mig att diskutera här, får vi i själva texten som sagt inga direkta upplysningar om en eventuell strategi för insamlandet av berättelserna, om vad Schefferus ville med textsamlingen eller plan för utgivning. Han hann kanske helt enkelt inte skriva det förord där sådant förklaras.[59]

Till att börja med kan vi dock konstatera att syftet med *Varia historia* som helhet inte primärt borde ha varit att förklara de specifika fenomen som berättelserna beskriver. Schefferus lämnar ju ofta frågan öppen vad som egentligen hände eller vilken orsaken var till det förunderliga fenomenet.

För att få fler ledtrådar kan vi vända oss till andra verk av honom som har en liknande tillblivelsehistoria, och andra verk av honom och andra författare vars text ligger *Varia historia* nära. Bondestam har redan tagit upp likheter mellan Schefferus *Varia historia* och hans *Memorabilium sueticæ gentis exemplorum liber* respektive hans utgåva av Julius Obsequens *De prodigiis*, och även jag ska diskutera dessa verk i korthet nedan.

Förutom likheter med andra texter pekar Bondestam också på likheterna mellan Schefferus samling av berättelser och samtidens och hans eget kuriosakabinett. Båda är platser där kunskap utväxlas eller förmedlas. Men själva insamlandet av föremål till ett kuriosakabinett är intressant eftersom det påminner om det sätt på vilket Schefferus samlade och skapade sina historier.

Lapponia *och den antikvariska metoden*

Just Schefferus egen samling och andra lärdes samlingar av samiska föremål utgjorde viktigt källmaterial när Schefferus skrev samman verket *Lapponia*, ”Lappland”, ett av hans internationellt mest kända och spridda verk.[60] Denna text om samernas kultur och religion utkom på latin första gången 1673. Schefferus sammanställde skriften inom ramen för sitt uppdrag inom Antikvitetskollegiet som han var medlem i.[61] Förutom att föremålen gav information om samernas levnadssätt användes de också som förebilder för de illustrationer Schefferus gjorde till verket. Skriftlig information sändes också till honom i stor mängd av särskilda informanter, vars rapporter och beskrivningar utgjorde grund för Schefferus text i *Lapponia*.

Som medlem i Antikvitetskollegiet var Schefferus också officiell mottagare av information rörande antikviteter överlag, det vill säga texter och andra fysiska objekt som härrörde från Sveriges så kallade forntid. I och med projektet *Rannsakningarna efter antikviteter*, som startade 1667, gavs prästerna i Sveriges alla socknar i uppdrag att lämna in uppgifter om eventuella fornlämningar i deras pastorat.[62] Kollegiet studerade och dokumenterade fynden med ett tämligen nytt arbetssätt, ”det antikvariska”, som jag nämnde ovan.[63] Arbetssättet lånade metoder från medicinen, naturvetenskaperna och den sedan början av 1600-talet framväxande realfilologin, men rent språkvetenskapliga studier var förstås också aktuella. Central för metoden var den objektiva och kritiska granskningen. I Schefferus version av det antikvariska arbetssättet får avancerade litteratur- och språkstudier en särskild plats. Föremålen var en nyckel till att förstå de forntida texterna, och de forntida texterna en nyckel till att förstå föremålen.[64]

På ett liknande sätt som i *Lapponia*, liksom när det gäller Schefferus andra uppgifter inom ramen för Antikvitetskollegiets arbete, bygger alltså några av berättelserna i *Varia historia* på textframställningar, vittnesbörd och fysiska objekt som meddelats Schefferus eller sänts till honom för beskrivning, analys eller sammanställning.[65] Omgivningen kände uppenbarligen till att Schefferus intresserade sig för allehanda extraordinära ting, och tipsade honom, eller vände sig till honom för råd om dessa.

I *Varia historia* är det antikvariska arbetssättet framträdande, och dess likheter med naturvetenskapliga och medicinska metoder många, särskilt förstås i beskrivningarna av grisfostret och spädbarnet med det stora huvudet. Schefferus angivande av da-

tum och ort för företeelserna liksom de detaljerade beskrivningarna av grisfostrets och spädbarnets fysiologi gör att berättelserna liknar naturvetenskapernas neutrala rapporter och dokumentation av fysiska objekt eller de fallbeskrivningar som förekommer inom medicinämnet. Men en skillnad är att de fenomen som beskrivs i *Varia historia* varken är renodlat antikvariska, medicinska eller naturvetenskapliga, och faktum är att det antikvariska arbetssättet endast i en av berättelserna appliceras på ett antikvariskt fynd. Flera av berättelserna ges en dramatiserande inramning och får i och med detta skönlitterära drag. Många av dem befinner sig också på gränsen till det otroliga.

Memorabilium sueticæ gentis exemplorum liber singularis

Besläktad med *Varia historia* på ett annat sätt än *Lapponia* och Antikvitetskollegiets arbete är Schefferus *Memorabilium sueticæ gentis exemplorum liber singularis,* ”En bok om det svenska folkets minnesvärda exempel”, utgiven 1671.[66] I detta verk låter Schefferus spännande berättelser ur den svenska historien tjäna som politiska och moraliska exempel för ungdomen att efterfölja eller varnas för. Den uppenbara förebilden för denna samling, Valerius’ Maximus *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*, “Nio böcker om minnesvärda handlingar och talesätt”, var ett stående diskussionsmaterial vid Schefferus kollegier.[67] I förordet till sin egen bok förklarar Schefferus att syftet med exemplen i *Memorabilium liber* är att även svenskar ska kunna känna stolthet över sina förfäders bedrifter och se att de visat prov på dygd.[68] Schefferus menar att ”vi lever i en tid av moraliskt förfall, som bara förvärras”. Därför behöver vi, säger han, exempel som manar till dygd. Den dygd som avses här är inte frukten av ett passivt och sedligt leverne, utan tvärtom ett som är handlingskraftigt och utåtriktat samtidigt som det är rådigt och reflekterande. I modernt språkbruk torde den tidigmoderna ”dygden” snarast bäst motsvaras av ”duglighet”, omfattande en samhällsmedlems mest önskvärda egenskaper och en samhällsvänlig inställning.[69]

I *Memorabilium liber* får olika svenska personers livsöden utgöra exemplen, och i berättelserna finns ofta någon sällsamhet med i bilden. Som Savin påpekat i sin artikel om *Memorabilium liber* och som också Bondestam förmedlar, ansågs berättelser om beundransvärda och häpnadsväckande ting särskilt nyttiga för inlärningen.[70] I den avslutande delen av boken ges i ett antal kapitel exempel på vad man skulle kunna kalla *ovanliga* livsöden,[71] en serie som avslutas med kapitlet ”Om ovanliga dödssätt”. I många av dessa kapitel förefaller det inträffades ovanlighet vara mer intressant är just dygden. Schefferus menar att fall med förunderligt lycklig utgång, ”tur”, förklaras av Guds särskilda försyn som han väljer att skänka vissa människor.[72] Berättelserna i denna avslutande del, liksom andra i bokens tidigare delar, påminner om några av berättelserna i *Varia historia*.[73] En skillnad är dock att fallen i *Varia historia* svårligen skulle kunna

tjäna som goda eller dåliga exempel. Snarare skulle de kunna ses som exempel på otur. Som källor till de fantastiska berättelserna i *Memorabilium liber* anger Schefferus äldre litteratur och anteckningar, ”vittnesgilla mäns” berättelser och sina egna efterforskningar,[74] just samma källor som fått ge bidrag till *Varia historia*.

De prodigiis

Ett verk som Schefferus arbetade med i slutet av sitt liv, och som kom ut samma år som han dog, var en utgåva av Julius Obsequens (ca 400 e. Kr) *De Prodigiis liber*, ”En bok om järtecken” med en filologisk kommentar.[75] I förordet berättar Schefferus om sitt utgivningsarbete: han vill producera en tillförlitligare utgåva av texten än de redan befintliga. Obsequens har i sin bok samlat vittnesbörd om åtskilliga märkliga fenomen som tolkats som förebud eller omen, och som tidigare beskrivits av antika författare, främst Livius. Bland annat förekommer där beskrivningar av flertalet märkvärdiga människo- och djurkroppar. Beskrivningar av förunderliga kroppar finns också i *Varia historia*, men Schefferus tolkar inte dessa som förebud. Det spädbarn med det ovanligt stora huvudet som beskrivs i *Varia historia*’s kapitel IV kallar han inte ett *prodigium*, ett förebud, utan han säger att barnet har ett ”prodigiöst utseende”. Schefferus nämner inte möjligheten att det verkligen skulle vara ett järtecken, utan fokuserar helt på beskrivningen av spädbarnets ovanliga utseende. Man kan också notera att det grisfoster med människoansikte som vi läser om i *Varia historia*’s kapitel VIII vare sig kallas *prodigiosus* eller sägs vara ett *prodigium* – det kallas istället *monstrosus,* monstruöst. Inte heller här talar Schefferus om fallet som ett förebud men gör en detaljerad beskrivning av fostret och noterar parallellfall.[76]

De orbibus tribus aureis

Det finns andra verk i Schefferus publikationslista och kvarlåtenskap, förutom *Lapponia, Memorabilium liber* och *De prodigiis*, som har saker gemensamma med *Varia historia*. Ett av dem, *De orbibus tribus aureis nuper in Scania erutis è terra*, publicerad 1675, beskriver tre runda plattor av guld som ett halvår tidigare hade hittats i en åker i Skåne.[77] Sedan de skickats runt till olika instanser hade plattorna, eller brakteater som de nu kallas, av Antikvitetskollegiets sekreterare Johan Hadorph skickats till Schefferus, förmodligen för att man hoppades att han skulle kunna säga något om deras ursprung och funktion.[78] Intressant nog ger Schefferus oss här, i förordet, sin syn på okända tings inverkan på oss: de gör vår inneboende vetgirighet ännu mer angelägen att lära känna och veta något om dem.[79] Vi känner igen tankegångarna från antikens och renässansens ledande filosofer. När det kommer till själva undersökningen skri-

der Schefferus till verket med den metod vi ser honom använda i *Varia historia* och på andra ställen och som nämnts ovan.[80] Han avbildar också de tre objekten och noterar att ingen någonsin sett något liknande. Fallet är en direkt parallell till fallet med guldringen med svårtydd skrift som finns i *Varia historia*'s kapitel II. Även den förmedlades till Schefferus av Johan Hadorph, och Schefferus har själv gjort en avritning av ringen som illustration till texten. Schefferus utlåtande om de tre guldplattorna publicerades dock alltså som en enskild skrift. Större delen av de utredningar som görs i avhandlingen baseras på textevidens, men styrkan ligger i Schefferus kombination av antikvarisk och språkvetenskaplig metod.[81]

Anledningen till att texten om brakteatfyndet publicerades separat, medan texten om ringen med svårtydd skrift inte gjorde det, kan helt enkelt vara att undersökningen av brakteatfyndet var så pass omfattande att den kunde utgöra en särskild skrift. Ett motiv Schefferus själv nämner för sin publikation, förutom den vetgirighet som ett ovanligt föremål kan väcka, är att kunskap om fyndet kan vara till hjälp för att veta mer om forntidens människors seder och bruk.[82]

Opublicerat material

Också bland Schefferus opublicerade material finns, förutom information rörande dateringen, även andra upplysningar rörande *Varia historia*s tillkomst. I Schefferus ovan nämnda anteckningsbok, Kungliga bibliotekets (KB) i Stockholm handskrift Fe 6,[83] samlas en stor mängd excerpter och anteckningar rörande antikviteter och svensk historia som Schefferus gjort inom ramen för sitt uppdrag i Antikvitetskollegiet. Här hittar vi den tidigare nämnda avbildningen av den ring som liknar ringen med svårtydd text som beskrivs i *Varia historia*, kapitel II, och en annan uppseendeväckande historia: berättelsen om en sällsam ål.[84] Detta fynd beskrivs i Fe 6 på ett blad som fogats in i volymen i efterhand. Runskriften på skinnet är avritad här, och dess historia är skriven med en annan hand än Schefferus'. Enligt anteckningen i Fe 6 hade denna ål, då den fiskades upp levande ur sjön Dansjön i Småland, runor ristade på sitt skinn. Upplysningar om fyndet, ja till och med själva skinnet, skickades snart till Uppsala; enligt en anteckning hände detta år 1631.[85] De lärde skickade uppenbarligen runt detta spännande fynd mellan varandra på samma sätt som de gjorde med de tre guldplattorna från Skåne och ringen med svårtydd text (*Varia historia* kapitel II).[86] Men beskrivningen av fyndet av ålen varken förärades en särskild skrift eller togs med i Schefferus *Varia historia*. Att det inte gjorde det kan ha att göra med att ålskinnet genom de inristade runorna föll inom ramen för Antikvitetskollegiets arbete och för Rannsakningarna och istället analyserades där.

Man kan också notera att den ring som beskrivs i Fe 6 inte tas med som vittnesbörd

eller parallellfall i *Varia historia*, trots dess likheter med den ring som beskrivs där i kapitel II. Skriften på ringen i *Varia historia* befanns ju efter Schefferus granskning av den ha bokstavsformer som var ganska vanligt förekommande även om det var ”flera hundra år sedan” man använde dem. Även om indiciet är svagt pekar både detta fall och fallet med brakteaterna på möjligheten att Schefferus i *Varia historia* samlat just företeelser som är intressanta men som faller utanför Antikvitetskollegiets område.

Palaifatos' De incredibilibus historiis

Jag ska nämna ytterligare en text som kommer *Varia historia* nära både till innehåll, tidpunkt och ort och som kan ha inspirerat Schefferus i författandet av *Varia historia*: verket *De incredibilibus historiis*, ”Om otroliga historier” av den ganska okände, eller kanske snarare pseudonymen, Palaifatos (ca 300-talet f. Kr.).[87]

De incredibilibus historiis kom ut i en första översättning från grekiska till latin i Amsterdam år 1649 och i ny upplaga 1656. Texten uppmärksammades i Uppsala och Schefferus kollega Martin Brunnerus, professor i grekiska litteraturen i Uppsala, fick i uppdrag att ge ut den grekiska originaltexten med kommentar och index.[88] Publiceringen skedde 1663. Schefferus och Brunnerus var goda kollegor och Schefferus hade också året dessförinnan, 1662, för andra gången givit ut den genremässigt besläktade och grekiska texten *Varia historia* av Aelianus.[89] Om *De incredibilibus historiis* skriver forskaren Sotera Fornaro att dess innehåll ligger i linje med den ”mytologiska rationalisering” som praktiserades i den peripatetiska skolan.[90] Utgångspunkten är att varje myt måste ha sin grund i verklighet och att sanna historier kan förvanskas av poeter och andra slags historieberättare för att uppnå vissa effekter och öka berättelsens attraktionskraft på publiken. Den mytologiska rationalismen arbetar åt det motsatta hållet: inom den analyseras berättelserna om mytologiska figurer så att sannolikheten i berättelserna framgår – man kommer fram till förklaringar, eller ”lösningar”, för att eliminera de otroliga inslagen (det vill säga *incredibilia*) i berättelserna. Syftet med *De incredibilibus historiis* skulle alltså vara att visa på att en kärna av sanning i myten går att få fram. Hos Palaifatos strävar rationalismen enligt Fornaro inte efter en filosofisk eller teologisk förklaring; de historiska tolkningarna hämtar istället bidrag från geografin och etnografin.[91]

Detta förfarande påminner om behandlingen av några av berättelserna i *Varia historia*,[92] där Schefferus metodiskt arbetar med att närma sig sanningen bakom något svårförklarligt genom litteratur rörande geografi, etnografi och naturkunskap även om Schefferus inte alltid kommer fram till en fullständig förklaring. Här kan man säga att den antikvariska metoden och den mytologiska rationalismen går till väga på liknande sätt med ett mål att komma fram till kärnan och sanningen med den skillnaden

att den antikvariska forskningens objekt inte alltid omgavs av en myt som antikvarien måste tackla.

Brunnerus förklarar i förordet till sin utgåva att han gett ut verket med tanke på nybörjarundervisningen i grekiska. Palaifatos har ett enkelt språk som kan tilltala den unge läsaren. Han framhåller också att de gamla myterna innehåller mycket som är lärorikt i fabelns form. Med andra ord syftade även Brunnerus text, förutom att den var språkligt lättillgänglig för nybörjare, till att hitta den sanning och visdom som kan gömma sig i en mytologisk och fantasifull berättelse.

Aelianus Varia historia

Ett särskilt intresse tilldrar sig slutligen förstås det verk som Schefferus *Varia historia* delar titel med: *Poikilē historia*, på latin *Varia Historia* av Claudius Aelianus (ca 170–ca 235).[93] I sitt betydligt mer omfattande verk på grekiska samlar Aelianus berättelser med mycket olika innehåll i korta kapitel som, liksom Schefferus, är både underhållande, uppseendeväckande och upplysande.[94] Genren, som på engelska brukar kallas *historical miscellany*, hade många företrädare under antiken, varav Aulus Gellius (ca 125–ca 180) och Clemens av Alexandria (ca. 150–c 215) är de mer kända. N.G. Wilson, som översatt Aelianus i modern tid, menar att denna typ av litteratur svarade mot den bildade läsarens behov av litterära och historiska fakta.[95] Författaren presenterar dessa fakta, hämtade från antika och samtida författares verk, i ett smakfullt och lättsamt urval. Till skillnad från mycken annan av tidens litteratur är innehållet inte av politisk eller filosofisk natur, utan meddelar information på områdena naturalhistoria, geografi och etnografi – en typ av innehåll som man idag finner i romaner, biografier och reseberättelser. Ett av genrens kännetecken är att faktainnehållet sätts ihop till synes slumpmässigt, utan någon tydlig länk mellan det ena kapitlet och det andra. Variationen och de korta kapitlen var tänkta att passa även mindre avancerade läsare.

Aelianus berättarstil i *Varia historia* är enkel och rättfram, utan utsmyckningar eller ordval och satsbyggen som är ämnade att imponera.[96] Periodvis har hans *Varia historia* av den lärda läsarkretsen ansetts ha begränsat litterärt värde, men på 1600-talet uppmärksammades det av inflytelserika författare som Robert Burton och Thomas Browne.[97]

Aelianus *Varia historia* anses ofullbordad och man tror att verket kan ha varit Aelianus sista.[98] Det finns inget förord där författaren förklarar sin ambition med texten eller valet av denna genre för sitt berättande. En anledning till att genren valdes av andra, till exempel Clemens av Alexandria, var just att den passar oerfarna och ”osystematiska” läsare. Det varierade och märkvärdiga innehållet väcker nyfikenheten och ger lust att läsa vidare. Men det fanns ytterligare fördelar med genren. Clemens skriver om

sin *Stromata*, ”Lapptäcke”: “Det är nämligen så att min text, i den form den har, skulle kunna fungera som en gnista; den som har kapacitet att nå sann kunskap, om han råkar stöta på den, kommer att arbeta ihärdigt för att hitta det som är värdefullt och till nytta.”[99] Clemens menar alltså att denna typ av berättande hos begåvade läsare väcker lust och iver att hitta nyttig kunskap. Möjligtvis var det också detta som Aelianus ville uppnå med sin *historical miscellany*.

Som sades ovan arbetade Schefferus fram utgåvor av Aelianus *Varia historia* vid tre tillfällen i sitt liv, varav den sista kom ut postumt. Som textutgivare arbetar Schefferus enligt en metod som han tränats ifrån studenttiden och som han under årens lopp utvecklat och förfinat. Under sin levnad fick han, inte minst genom sina kontakter med J.F. Gronovius, uppleva brytningen mellan den traditionella filologin, som primärt var inriktad på politisk historia, och en yngre generations strävanden efter en kommentar som ville förklara textens innehåll genom språkhistoriska iakttagelser och insikter i den antika kulturhistorien.[100] I Schefferus utgåva av Aelianus ägnas kommentardelen filologiska frågor såsom de olika handskrifternas läsarter, tidigare utgivares ställningstaganden, möjliga källor till Aelianus berättelser och innehållsliga paralleller i andra texter eller i omvärlden; den fungerar som stöd för den språkliga tolkningen av textinnehållet.

Detta passar förstås det primära syftet med utgåvorna: till den första av dem, utgåvan 1647, har Schefferus fogat ett förord, där han berättar att han velat ge ut texten för att han gjort bedömningen att Aelianus är den författare som är mest lämplig att underlätta nybörjarstudierna i grekiska för ungdomen.[101] Medan de mer avancerade grekiska författarna blir så svåra för unga läsare att förstå att de till slut ger upp sina studier är Aelianus text med sin enkla stil och sitt omväxlande innehåll tillräckligt lättbegriplig, underhållande och intressant för att ungdomen skall vilja fortsätta läsa. Schefferus går här med Brunnerus i ambitionen att få fram undervisningsmaterial för nybörjarstudier i grekiska. Schefferus menar också att Aelianus *Varia historia* innehåller exempel som ungdomen kan följa eller avskräckas genom. Om Aelianus hade fått leva, hävdar Schefferus, skulle han ha arbetat fram denna samling berättelser till en mer renodlad exempelsamling för ungdomens uppfostran.[102]

Likheterna mellan Schefferus och Aelianus *Varia historia* när det gäller genren och formen är uppenbara. Stilen hos Aelianus är enkel, och det är även Schefferus stil i hans egen *Varia historia*. Vad som ser ut att vara ett lustigt sammanträffande är att även Schefferus arbete saknar förord och efterord och ser ut att vara ofullbordat. Schefferus tycks precis som Aelianus ha arbetat på texten fram till sina sista dagar. Men det finns också olikheter. En är omfånget. Aelianus *Varia historia* i Schefferus utgåva från 1647 är 464 kapitel som är både kortare och längre än dem som finns i Schefferus *Varia historia*.[103] En annan skillnad är innehållet: Aelianus text utgör ett urval ur tidens

litteratur och han hänvisar till den ibland och ibland inte. Schefferus berättelser härrör däremot inte från litteratur utan från muntliga källor, egna iakttagelser och rapporter. Aelianus förmedlar berättelser vars innehåll gränsar till det fantastiska men han anstränger sig inte desto mer för att förklara dem. Schefferus berättelsesamling innehåller visserligen några sådana fantastiska, oförklarade historier, men också några där han gör ansatser att förklara det obegripliga. När det gäller det senare liknar han mer författaren av *De incredibilibus historiis*. Dessutom: medan Schefferus ser Aelianus *Varia historia* som en potentiell exempelsamling finns det i hans egen *Varia historia* inga historiska hjältar att efterlikna.

Avslutande reflektioner

Sammanfattningsvis tycker jag mig genom ovanstående framställning ha visat att Schefferus *Varia historia* kan ha inspirerats av många olika verk – såväl Schefferus egna arbeten som andras. Författarens förebilder torde främst ha varit antika texter i genren *historical miscellany* där Aelianus *Varia historia* förstås var en stor inspirationskälla. Samtidigt skiljer sig Schefferus *Varia historia* från Aelianus på många punkter och har istället drag av flera av Schefferus andra författar- och undervisningsverksamheter. Urvalet tycks, om inte ha bestämts, så åtminstone begränsats av arbetet inom Antikvitetskollegiet på så sätt att liknande spännande berättelser, som föll inom ramen för kollegiets arbete, inte inkluderats i *Varia historia* även om de var kända av Schefferus. Schefferus arbetsmetod i *Varia historia* är mycket lik den han använde sig av inom sitt arbete in inom Antikvitetskollegiet, och som kallas ”den antikvariska”. Den metoden i kombination med den filologiska ser vi tydligt verksam både i hans verk *De orbibus tribus aureis* och i *Varia historia*s kapitel II, liksom i flera andra kapitel, även i de fall där föremålen för undersökningen inte är antikvariska. Här får vi också veta att Schefferus menar att just ovanliga ting väcker en större lust att lära känna dem bättre, än vad vanliga ting gör. På samma sätt som i Antikvitetskollegiet, och under Schefferus arbete med *Lapponia*, härrör många av berättelserna i *Varia historia* från objekt och rapporter som sänts till Schefferus för bedömning och dokumentation. Från texter som *De prodigiis* och medicinska rapporter känner vi igen beskrivningarna av de märkvärdiga kropparna, och likt exempelsamlingen *Memorabilium sueticæ gentis exemplorum liber* lyfter Schefferus fram ovanligheter och förbryllande fenomen som är minnesvärda. Schefferus presenterar i sin egen *Varia historia* berättelserna inom en ram av antikvarisk metod och vetenskaplighet, som påminner om *De incredibilibus historiis*’ strävan att försöka komma fram till kärnan av sanning i myten. Angående tanken att *Varia historia* skulle kunna ses som en kuriosasamling kan man konstatera att det finns likheter även där. Texten samlar förunderligheter utan någon inbördes hierarki, som de tidiga kuriosasamlingarna, den

kan ses som en plats för kunskapsproduktion och ovanligheterna var ämnade att väcka förundran.

N.G. Wilson framför tanken att de första berättelserna i Aelianus *Varia historia* skulle kunna vara material som blivit över från ett annat verk av Aelianus, *De natura animalium*, ”Om djurens natur”.[104] Möjligen kunde också Schefferus *Varia historia* ha fungerat som en plats att samla upp berättelser som inte helt passade inom ramen för *Memorabilium liber* eller för publikationer på antikvitetsområdet.

När det gäller möjligt syfte med texten menar jag, i linje med Bondestam, att texten med sina bilder huvudsakligen är undervisande, ämnad att väcka en välgörande förundran hos läsaren. Bondestam betonar de märkliga fenomenens förmåga att uppväcka en förundran som var moraliskt hälsosam i och med att det fick betraktaren att reflektera över skapelsen och dess bakomliggande orsak. Naturalierna ses också som en utgångspunkt för viljan att veta mera om dem.[105] Jag instämmer i detta och ser i Schefferus *Varia historia* en samling ovanligheter specifikt ägnade att väcka det slags förundran som får en att vilja ha svaret på ett aktuellt problem.[106] Idén om förundrans förmåga att leda till på sanningssökande delar han med de flesta andra av tidens lärde och många antika filosofer. Jag menar att Schefferus liksom Clemens av Alexandria med sin *Stromata* ville skapa en text som liksom en gnista att tänder den unga läsarens inre forskareld. Men här väcks inte enbart en vilja: i de omsorgsfulla referenserna till fysiska, lättåtkomliga källor och objekt, skulle man kunna se en uppmaning till handling, nämligen att själv gå till dessa källor och se efter, själv komma fram till ett svar och alltså till den sanna kärnan i den fantastiska historien. I den process förundran sätter igång där steg ett är insikten om att man saknar kunskap, och steg två är viljan att gåtan får sin lösning, skulle detta steg kunna ses som ett tredje, det som får läsaren att skrida till handling för att lösa gåtan.[107] I och med det skulle *Varia historia* fungera som en undervisning i sanningssökande, kritiskt tänkande och vetenskaplig analysmetod. Kanske ska vi i *Varia historia* se historiens hjälte i Schefferus själv, vars metodiska sätt att komma fram till sanningen bakom myten var något läsaren indirekt uppmanades att ta efter: att utforska ovanliga och främmande saker som till en början förefaller otroliga eller omöjliga. Det lämpliga verktyget för detta är kritisk granskning. Med viljan och handlingen att kritiskt granska något påbörjas en utveckling av läsaren till en riktig (natur)forskare, eller statstjänsteman med ett både avvaktande, nyfiket och kritiskt öga i utövandet av sina arbetsuppgifter. Den kritiska granskningen var Schefferus signum och att få in ungdomen på samhällsfrämjande tanke- och handlingsbanor var hans livsmission. Det är därför rimligt att anta att han även i slutet av sitt liv fortsatte det arbetet och att således även *Varia historia* hade ett sådant syfte. Som vi sett ovan, inbegriper Schefferus egen kritiska granskning både språkvetenskaplig, antikvarisk, och litteraturhistorisk analys. Han uppmuntrar till ett utforskande med hjälp av alla till buds

stående discipliner liksom även till att objekten själva, och besläktade företeelser, som hans berättelser omtalar, studeras i fysisk form. Han söker alltså locka den unge läsaren att anamma detta arbetssätt genom de lättillgängliga, märkvärdiga och tankeväckade historierna.[108]

I och med denna brokiga inspirations- och motivbild menar jag att Schefferus *Varia historia* inte kan sägas begränsas till någon befintlig bestämd genre, utan att verket är en unik, helt egen skapelse, som uttrycker Schefferus lärarambitioner, och som är, liksom många andra av hans verk, ämnad att leda ungdomen in på en dygdefull, klok, och samhällsinriktad livsbana och sporra till gudfruktiga handlingar i samhällets tjänst.

Jag föreslår slutligen att anledningen till att *Varia historia* inte blev publicerad var att Schefferus ansåg den ännu vara alltför tunn och lättviktig och kanske inte helt så som han hade velat ha den.[109] Sedan hindrade ålderdom och ohälsa honom att utöka och slutföra arbetet.

Utgåva och principer

Den utgåva av den latinska texten som publiceras här grundar sig på den enda hittills funna handskriften av texten, UUB MS X- 292, fol. 51r-56v. Ortografin i utgåvan är densamma som i originalmanuskriptet. Vissa förkortningar i manuskriptet som lösts ut i utgåvan har satts inom klammer och kursiv. Understrykningar i manuskriptet som förekommer vid citat har behållits.

I arbetet med översättningen har jag haft en ambition att belägga omständigheter hos berättelserna i den mån det varit möjligt. Då det i många fall handlar om muntliga traditioner har det dock bara lyckats i några fall, vilket framgår av utgåvans och översättningens notapparat. Troligtvis kan man hitta mer information i Schefferus korrespondens, men att gå igenom denna har inte kunnat inrymmas i arbetet med denna artikel. Vad det var för en varelse i vattnet som pigan mötte, var nålen i Schefferus museum finns idag, och exakt var i Västmanland den dödsbringande gruvan låg, får vi sväva i ovisshet om ännu en tid.

Joannis Schefferi Argentoratensis

Variae historiae liber primus

[Utgåva av Schefferus egenhändiga manuskript i Uppsala universitetsbibliotek, MS X 292 fol. 51r-56v.]

Cap. I.

Saepe audivi consultissimi doctissimique viri, Domini Johannis Loccenii, soceri mei amantissimi priorem conjugem Ursulam Tamm, faeminam, quod tota novit testaturque civitas, probam et amantem veritatis, narrare nobis, quod velut peculiare quidpiam, nec a se visum ante auditumve observarit in Adolphi Menscheveri, civis atque senatoris hujus oppidi, sorore. Cum enim virgo esset aetatis provectae pridemque coepisset canescere, ut aperto capite ac sine vitta more virginum procedere in publicum erubesceret, accidit nihilominus, ut paulo ante obitum is capillorum mutaretur color prioremque speciem reciperet. Visaque est a plurimis in capsa funebri post obitum sparsis capillis flavis instar puellae viginti annorum, non sine summa admiratione. Equidem in animalibus aliis pilorum mutari colorem, et ex albo rubrum fieri compertum est. Sic enim per Septentrionem lepores vulpesque tempore hyberno albi, aestivo recipient nativum colorem suum. Idem fit in avibus quibusdam. At canitiem humanam immutari hactenus non lectum est. Nisi velimus huc adducere, quod habet Plinius lib. VII. C. 2. Ctesias gentem ex his, quae appellatur Pandore in convallibus sitam, annos ducenos vivere, in juventa candido capillo, qui in senectute nigrescat. Quanquam alius opinione mea candidus sit capillis, alius vero canus. Canus enim est post alium colorem, nigrum puta, flavum, aut hujusmodi. Candidus vero primus, ac saepe a nativitate. Quomodo per Septentrionem pueri plerique candidos capillos habent, qui deinde fiunt flavi, fusci, aut subnigri.

Cap. II.

Ante tempus aliquod oblatus mihi fuit ab amico annulus, ut inspicerem, judiciumque de eo meo promerem. Ejus quia species rarior nec ante visa, placuit delineatam adjicere, atque tum, quid de eo censeam, apponere. Species fuit hujuscemodi.

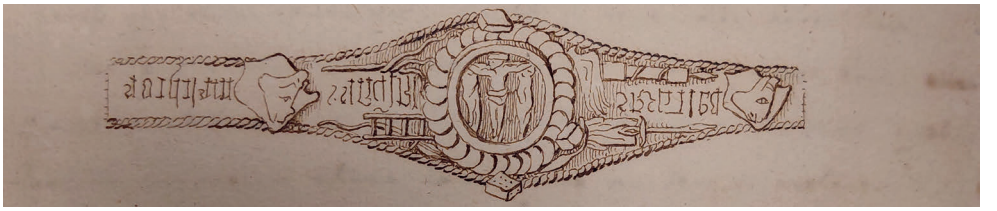

Cuncta haec ex auro praestantissimo satis docte erant fabrefacta, non coelata sculptave, sed per se seorsum formata, et ferruminatione affixa simplici annulo. Intus ubi sub pala erat latissimus, hae cernebantur litterae: Primo versu "bo roberto": sequenti "brriordi". Dicebatur fuisse quondam B[*eatae*] Birgittae, Wadstenisque a privatis longo tempore hoc nomine custoditus servatusque esse. Ac profecto litterarum inscriptarum species ostendit satis, annulum non heri hodieve factum. Duo enim sunt saecula, et amplius, ex quo desiit ista litterarum pingendarum ratio. Brigittae quoque convenire videtur propter formam caeteram. Cum enim exhibeat passionis Dominicae signa, ipsa vero frequentissima in meditatione passionis ejus fuisse dicatur, non fortassis inconveniens est credere, circumferre memoriam illius etiam in annulo voluisse. Cum gestare annulos memoriae admonendae caussa ne hodie quidem sit inusitatum plane, veteres vero in frequenti habuerint usu, sicuti ex Cicerone discimus, qui propterea Epicureos scribit insculptam annulis magistri sui habuisse imaginem, ne possent ejus oblivisci. Verba sunt in V de Fin[*ibus*].

Nec tamen Epicuri licet oblivisci, si cupiam, cujus imaginem non modo in tabulis nostri familiares, sed etiam in poculis et in anaellis habent.

Neque alia Christianorum fuit consuetudo, quod ex lib. III *Paedag*[*ogus*]. C. 2 Clementis colligitur, ubi inter alia sic expresse habet, de signis annulorum loquens:

κἂν ἁλιεύων τις ᾖ, ἀποστόλου μεμνήσεται καὶ τῶν ἐξ ὕδατος ἀνασπωμένων παιδίων·

Si piscans aliquis, meminerit Apostoli et puerorum, qui ex aqua extrahuntur.

Quanquam vero ista sic se habeant, adduci tamen nequeo ut Birgittae censeam fuisse. Primum quia in utraque parte annuli affixum video clypeolum, in quo sculptum caput suillum, seu porcinum, insigne proculdubio illius, ad quem annulus spectabat. Iam vero certum est, vel ex monumento sepulchrali, quod hodieque cernitur in summo templo Upsalensi, patrem Birgitae Birgersum[110] duas alas aquilinas pictas in clipeo usurpasse.

Sed nec mariti ejus, Ulphonis Gudmari de Ulffåsa videtur hoc insigne fuisse, cum non fuerit Birgeri Jerl, qui ab eadem gente originem suam habuit. Deinde quia litterae intus scriptae aliud videntur velle. Exhibent profecto nomen Roberti et vel Beriöri vel alterius, quorum neutrum ad Birgittam pertinet. Credo autem indicare nomen illius, ad quem annulus spectabat. Et quia video exterius insculpta trium regum, ut vocantur, nomina, Baltasari, Caspari, et Melchioris, idcirco eo inclino, ut hunc annulum non tam pietatis vel memoriae religiosae caussa, quam vel medicinae, vel amuleti gratia censeam esse confectum. Scilicet superioribus saeculis, quibus superstitio mirifice invaluit, vis singularis his vocabulis tributa est ad pellendos morbos, et nescio quae non alia submovenda mala. Quo fortassis fine eadem inscripta leguntur pelui veteri ex aere, quae in baptisterio templi Upsaliensis hodieque servatur. Certe his nominibus pronunciatis sanari morbum caducum, annotarunt aliqui, et memorat versus Joannes Wierus lib. IV. *De Praestigiis Demonum*, qui se ista habent.

Caspar fert myrrham, thus Melchior, Balthasar aurum
Haec tria, qui secum portabit nomina regum
Solvitur a morbo Christi pietate caduco111

Vix ergo mihi dubium, quin adversus morbum aliquem, fortassis ipsum hunc caduceam priscis temporibus et factus, et gestatus manu fuerit annulus, de quo hactenus locuti sumus.

Cap. III.

Non, opinor, debeo, quantum in me est, permittere, ut calculus memorabilis, cujus mihi olim effigies Argentorati est oblata, oblivione sempiterna maneat sepultus. Fuit is exemptus vesicae plurimum reverendi clarissimique apud Norimbergenses Theologi, Johannis Sauberk,[112] quem infinitis cruciatibus vexatum, aerumnosam exuere mortalitatem coegit. Speciem piri habuit, colorem fuligini vicinum; exterius fuit rugosus, et in partibus nonnullis asper; pondus incredibile, nam uncias viginti superavit. Equidem non infrequentes calculi sunt vesicarii; at vero tanta magnitudine, tantoque pondere puto reperiri paucos. Quo minus mirum est, ad ultimum exitialem viro summo extitisse. Sed en tibi effigiem ipsius iusta magnitudine coloribusque expressam, ne quid supra verum extulisse videar.

Cap. IV

Anno MDCLXVIII die duodecima Aprilis circa vesperam prodigiosa specie puer natus est Telgis ex quodam Erico Martini filio piscatore. Caput habuit supra frontem ingenti mole auctum vestitumque capillis, instar globi, auris dextra similis vitulinae dependebat, manus sinistra speciem habebat pedis cum digitis quatuor. Rem occultam esse pater volebat, sive animi moerore, sive causis aliis, itaque terrae mandari confestim curaverat. Verum eulgato rumore per magistratum exemptus, inspectus, ac delineatus fuit. Moles pueris quoque capiti adgnata beneficio cultelli aperta est, in qua reperta crania duo dimidiata hominum adultae aetatis magnitudinem aequantia. Delineationem ejus hic appono.

Cap V.

Revocat prodigiosus iste partus in memoriam mihi virum mediae aetatis, qui se pecunia Upsaliae locisque aliis conspiciendum praebuit. Natione se ferebat Anglum, brachiis manibusque nullis editus in lucem erat, pedes habebat brevissimos cum cruribus foemoribusque, ut illorum ope prorsus difficulter sese posset promovere. Hic quae vulgo alii manibus destituti, pedum dexteritate conficiunt, oris, dentium, linguae opera expediebat non sine voluptate admirationeque spectatorum. Jus appositum si commedendum esset, cochlear captum dentibus immergebat replebatque. tum repositum exhauriebat ore. Litteras pingebat satis eleganter, calamum tenens dentibus. Nomen et suum, et cujuscunque alterius scribebat prompte ac decenter. Chartulas, quarum in ludibris est usus, miscebat lingua, oreque praehensas distribuebat singulis ex ludicri consuetudine ac legibus. Praecipuam habebat admirationem, quod filum foramini acus, ori insertae, beneficio linguae transmiserit nodoque utrumque ejus extremum colligavit. Extat apud me in musaeo capillus acui prorsus exili, et quali netrices[113] subtilissima utuntur opera, collaria, et id genus, transmissus. Ac ne quis ludicra existimaret arte fieri, capillum cujusque proprium demptum capiti inserebat, uno interim extremo, ut tenere manu quisque posset, extra os exserto, mox praebita acu cum inserto capillo, extrema ore capta colligebat in nodum. Equidem qui pedibus supplerint manuum officia scio aliquos. At qui ore dentibusve, hactenus neque vidi, neque audivi quenquam.

Cap. VI.

Paucos ante annos accidit in Wesmanniae fodina quadam, quae ad Petrum Bohm[114] spectabat, Gartsbruk, nisi fallor, nomine, ut cum lignorum copia non exigua per incuriam fossorum aquis mineralibus madefacta, et ob id neglecta jacuisset tempore nonnullo, inspector curatorve operis mandaret fossoribus ligna humida immiscere aliis aridis, ne inutiliter perirent. Paruerunt hujc imperio fossores lignisque accensis crematisque descenderunt in cuniculum, ut ex more venam comminuerent, eruerentque metalla. Vir unus alterve descenderat et ab halitu noxio intercepto spiritu moriuntur – Sequebantur alii eodem fato ad duodecim. Cuniculis iste factus est suspectus, neque illo die quisquam porro descendere sustinuit. Die postero mittuntur denuo aliqui, ad inspiciendam rem, et explorandum praecedentium fatum. Cautius hi aliquanto versantes in opere difficulter tamen similesque mortuis emergunt, nunciant noxios strangulantesque in cuniculo illo halitus, sociorumque illis interceptorum mortem, cui haud dubie ipsi necesse habuissent succumbere, si non in tempore saluti suae consuluissent. Didicerunt hoc experimento abstinere deinde ab hoc genere lignorum madidorum.

Cap. VII

Anno MDCLV accidit hic Upsaliae, ut cum tempore hyberno circa vesperam ancilla in eluendis vestimentis lineis occupata haereret ad foramen in congelato amne Sala per glaciem ad aquas aperto repente quidam proceri corporis, colorisque atri emergeret a foramine, ancillam invitaret ad congressum, reluctantemque vi subigere conaretur: clamantem postremo, et hominum implorantem auxilium praecipitem minaretur daturum in foramen aquasque. Inter haec accurrit puer ignotus, cujus minis reverentiaque postremum abstitit ab incepto alter, nec deinde visus est. Ista ex ultimo exitio liberata ancilla domum concedit, quid acciderit sibi, narrat multo cum horrore, ad ultimum de salute sua desperabunda, in gravissimum incidit morbum, ex quo paucis diebus post decessit. Vulgus eum, qui ex aquis emergens ad stuprum ipsam trahere quaerebat, Neccum appellari habebat persuasum. Ferunt autem ipsum habitare in aquis ac fluminibus, musicae admodum peritum esse, stantes ambulantesve in littore subinde invadere tortoque collo mersos enecare; nec hominibus solummodo, sed et equis aliisque brutis struere insidas, congressu denique muliebri supra modum delectari. Ipsas quin immo scaphas et navigia tranquillissimo amne lacuve inversa demergere [*ferunt*]. Et est vetus ista de Necco fabula, sub paganismo nata. Certe mentio ipsius est in Eddae Myt[*hologia*] 3 ubi nomina deorum sua serie commemorantur, vocaturque ibi Nikur, aut Hnikudur. Etiam Germanis ejus aliquid innotuisse videtur. Sunt enim hodieque apud ipsos Nixen, vocabulo paene simili, spectra fluvios aquasque habitantia, quanquam ipsis sexu faeminino potius celebrentur. Sed et masculino sexu scivisse aliquos huiusmodi genios seu demonas ex veteri Glossario Gallo Belgico colligas, in quo Neccer explicatur Spiritus aquaticus.

Cap. VIII

Partum monstrosum plane editit sus gravida in Lillehereds sokn, uti vocant, juxta aedem, in qua agrestes judiciorum et aliorum publicorum negociorum caussa solent convenire, non sine admiratione plurium. Erat is contra consuetudinem ejus animalis unicus et solus. Capite referebat speciem humanam. In vertice[115] et sincipite extabat massa multis rugis plicisque notabilis, quam assimilabant tegmento capitis muliebri, quo utuntur vulgo fasciis versicoloribus in rosas annulosve collectis ornato. Ad aures dependebant ex pelle nescio quae laciniae. Pectus erat velut thorace munitum. Cetera non multum dissimilis porcello, nisi quod ungulae pedum essent incurvae, nec satis horresceret sed tectus esset pilis mollioribus, quales in capitibus recens editorum hominum comparere solent. Accidit hoc An. MDCLXVIII die 23 Novembris, eo, quem dixi loco, qui vicinus est Arosiae, unde ad me missa effigies rudior subjicietur, sicut ad descriptionem caeteram a me emendata est. Caeterum, quae partus hujus foret caussa cum nonnihil cogitarem, commode succurrebat, quod apud Phaedrum nostrum legerem de agnis cum capitibus humanis. Eos enim ita natos judicabat Aesopus, quod pastores rem habuissent cum ovibus. Unde ad eum, qui habebat pro ostentis, ideoque ad averuncandum malum imminens hariolos putabat consulendos

Si procurare vis ostentum, rustice,
Uxores, inquit, da tuis pastoribus[116]

Et memini me videre similes fere porcellos editos a sua, aerique incisos, in patria mea ante annos bene multos, nisi quod capita nullis rebus aliis essent aucta, sed rotunda et infantium instar levia, nares solum cum oris paulo prominentiora. Sed en tibi monstri lillieheredensis speciem.

Cap. IX

Fruges anni paene spacio maturescere, in vulgus notum. At vero contra accidit Nikopae in Sudermannia, ubi anno MDCLXX in Augusto mense natus culmus, cum spica siliginis, de siligine paucis ante hebdomadibus consuetudine vulgari sato, et tunc per agrum totum laetissime virente. Fuitque spica ea justae magnitudinis, quae et decerpta, quod magis mirum est, vicibus duabus flores solitos edidit.

Johannes Schefferus från Strassburg

första bok av

En omväxlande historia

[Översättning av Schefferus egenhändiga manuskript i Uppsala universitetsbibliotek, MS X 292 fol. 51r-56v.]

Kapitel 1.

Jag har ofta hört den ytterst kloke och lärde mannen herr Johannes Loccenius,[117] min allra käraste svärfaders, förra hustru Ursula Tamm,[118] en kvinna som var ärlig och sanningsälskande, något som hela staden visste och kunde intyga, berätta för mig, att hon hade sett något besynnerligt, som hon vare sig hade sett eller hört talas om tidigare, hos systern till Adolf Menscheverus,[119] medborgare och rådsherre i denna stad.[120]

Ty fastän denna var en jungfru av en lite mer framskriden ålder och sedan länge hade börjat få grått hår, så att hon blygdes för att vistas ute bland folk med bart huvud och utan huvud-duk, som jungfrur brukar göra, hände det icke desto mindre att denna hårfärg en kort tid före hennes död ändrades och återfick sitt tidigare utseende. Och hon sågs efter sin död i kistan av många personer med den största förundran ha insprängda ljusgula hår, likt det som en flicka på tjugo år har.

Visserligen är det känt att hårstrånas färg ändras hos andra levande varelser, och att den från vit övergår till rödaktig. Ty så får harar och rävar, som i hela det nordliga landområdet är vita vintertid, på sommaren åter sin ursprungliga färg. Detsamma sker med vissa fåglar. Men att ett mänskligt grått hår förändras har det hittills inte stått att läsa något om.

Om jag nu inte här skulle vilja anföra det, som står i Plinius' bok 7, kapitel 2. Ctesias [säger] att en stam av dem som kallas Pandore,[121] som har sina boplatser i dalgångarna, lever i två hundra år, och att de i sin ungdom har vitblont [*candidus*] hår, som på ålderns höst blir svart. Men enligt min åsikt är vitblont [*candidus*] hår en sak och vitgrått [*canus*] en annan. Vitgrått är håret efter att det haft en annan färg, till exempel svart, gulblont, eller liknande. Vitblont är det från början, och ofta direkt från födseln, på samma sätt som i hela det nordliga landområdet många barn har vitblont hår, som senare blir gulblont, mörkbrunt, eller nästan svart.

Kapitel 2.

För en tid sedan överlämnade en vän en ring till mig för att jag skulle titta på den och säga min mening om den.[122] Eftersom dess utseende var ganska ovanligt och av ett slag jag inte sett förut, har jag velat bifoga en teckning av den här tillsammans med mina tankar om den. Den såg ut så här:

Allt detta[123] var mycket skickligt smitt av det yppersta guld, inte ciselerat eller snidat, utan format separat och fäst vid den släta ringen med en järnlegering. På insidan där den under infattningen var som bredast kunde man urskilja dessa bokstäver: Först raden "bo roberto" sedan "brriordi". Den sades ha tillhört den heliga Birgitta en gång i tiden, och bevarades och hölls i säkert förvar länge under denna beteckning[124] i Vadstena av privatpersoner.

Och utseendet på de ingraverade bokstäverna visar i varje fall tillräckligt tydligt, att ringen inte är gjord igår, och inte heller idag.[125]

Det är ju två hundra år, och ännu längre, sedan man slutade skriva bokstäver på det här sättet.

Den tycks också passa Birgitta i och med sin utformning i övrigt. Ty eftersom den uppvisar symbolerna för Herrens lidande, och hon sägs mycket ofta ha mediterat över hans lidande, är det kanske inte så opassande att tro, att hon ville bära minnet av det med sig på en ring.

Medan det inte ens idag är helt ovanligt att man bär ringar för att påkalla minnet av något, var det verkligen i flitigt bruk hos de gamle, som vi lär av Cicero, som skriver att Epikuréerna på sina ringar hade en smidd bild av sin lärare, så att de inte skulle kunna glömma bort honom. Detta står i bok 5 *De finibus*.[126]

"Och inte skulle det vara möjligt att glömma Epikuros, om jag så ville, vars bild mina släktingar har inte bara på tavlor, utan också på bägare och på ringar."

Och de kristna hade samma sed, något man sluta sig till utifrån Clemens' *Paedagogus*, bok III, kap. 2,[127] där han bland annat uttryckligen säger sålunda, när han talar som bilder på ringar:

κἂν ἁλιεύων τις ᾖ, ἀποστόλου μεμνήσεται καὶ τῶν ἐξ ὕδατος ἀνασπωμένων παιδίων·

”Om det är någon som fiskar,[128] kommer han att påminnas om Aposteln och de gossar som drogs upp ur vattnet.”

Men fastän det förhåller sig på det viset, kan jag inte förmås till att tro att den har tillhört Birgitta. För det första eftersom jag ser att det på båda sidorna av ringen är fäst en liten sköld, på vilken är smitt ett svinhuvud, utan tvekan den persons vapen, som ringen var avsedd för. Och nu är det ju helt säkert, också utifrån det gravmonument som än idag kan ses i Uppsala domkyrka, att Birgittas far, Birger, hade två örnvingar snidade på sin sköld. Och inte tycks detta vapen heller ha tillhört Ulf Gudmarsson på Ulvåsa, hennes make, eftersom Birger Jarl inte hade det, som hade sitt ursprung i samma släkt.

För det andra eftersom de bokstäver som är skrivna på insidan tycks visa på något annat.

De uppvisar ju helt enkelt namnet Roberti och antingen Beriöri, eller något annat namn, och inget av dessa har något med Birgitta att göra. Jag tror istället att de avslöjar namnet på den som ringen var avsedd för.

Och eftersom jag ser att på dess utsida är snidade namnet på de tre konungarna, som de kallas, Baltasar, Kaspar och Melchior, därför lutar jag åt att denna ring är tillverkad inte för andakts skull eller för att man ska minnas någon med vördnad, utan för läkedoms, eller snarare skydds, skull. Ty i tidigare århundraden, då vidskepelse hade ett förunderligt inflytande, ansågs dessa tre ord ha en enastående kraft att fördriva sjukdom, och att förjaga jag vet inte vad för andra onda ting.

Kanske det är av den anledningen man kan läsa samma inskrifter på ett ålderdomligt dopbäcken av brons, som än idag förvaras i dopkapellet i katedralen i Uppsala.

Säkert är att en del har noterat att fallandesjuka botas vid uttalande av dessa namn, och Johannes Wierus i *De praestigiis demonum*[129] citerar en vers, som går så här:

”Kaspar kommer med myrrha, Melchior med rökelse, Balthasar med guld
Den som bär med sig dessa tre kunga-namn
Befrias genom Kristi fromhet från fallandesjuka”

För mig är det alltså knappast något tvivel om att det är mot någon sjukdom, kanske just fallandesjuka, som man både tillverkat och på sin hand burit denna ring, som vi nu talat nog om.

Kapitel 3.

Jag tycker inte att jag, så vitt på mig ankommer, bör tillåta att en minnesvärd sten, som i kopia en gång visades för mig i Strassburg, ska falla i evig glömska.[130]

Den togs ut ur urinblåsan på den vördnadsvärde och lysande teologen från Nürnberg Johannes Sauberk.[131] Stenen var orsaken till att denne man, plågad av oändliga smärtor, måste ta farväl av livet, så tyngt av lidande.

Den hade formen av ett päron och en färg som var ungefär som sot, på utsidan var den ojämn, och på vissa delar sträv; den var otroligt tung, ty den vägde mer än 20 uncias.[132] Stenar i urinblåsan är visserligen inte ovanliga, men sådana som är lika stora och lika tunga som den här tror jag man kan hitta få av. Därför är det inte underligt att den till sist gjorde att denna utmärkte man avled.

Men här ska du få se en bild av den tecknad i naturlig storlek och färg,[133] så att ingen ska tro att jag har sagt något utöver sanningen.

Kapitel 4.

År 1668 den 12 april mot aftonen föddes i Norrtälje[134] en gosse med ett prodigiöst[135] utseende. Fadern var fiskaren Erik Martinsson.

Pojken hade ett huvud som var utväxt med en oerhört stor och hårbeklädd massa ovanför pannan, som ett klot, det högra örat, som såg ut som ett kalvöra, hängde ner; den vänstra handen såg ut som en fot med fyra fingrar.

Fadern ville att saken skulle vara hemlig, om det nu var på grund av själs-sorg, eller av några andra anledningar; därför hade han ombesörjt att genast begrava [pojken].

Men sedan ryktet spridits blev han av myndigheterna[136] upptagen igen, inspekterad och avritad. Dessutom öppnades med hjälp av en liten kniv den huvudmassa pojken fötts med, och där fann man två delade kranier, lika stora som en vuxen människas.

Jag bifogar en teckning av honom här.[137]

Kapitel 5.

Denna prodigiösa födelse får mig att minnas en man i medelåldern, som visade upp sig att beskådas för pengar i Uppsala och på andra ställen.[138]

Han sade sig vara engelsman, och han hade fötts utan armar och händer, han hade mycket korta fötter med smalben och lår, så att han med hjälp av dessa med svårighet kunde röra sig framåt.

Det som andra personer, som inte har några händer, vanligtvis brukar klara av med hjälp av sina skickliga fötter utförde han med hjälp av munnen, tänderna och tungan, till åskådarnas förtjusning och förundran.

Om han skulle äta en soppa som ställts för honom, tog han med tänderna en sked, som han satte i soppan och fyllde. Sedan böjde han den bakåt och drack ur den med munnen.

Han skrev bokstäver riktigt vackert, i det han höll pennan med tänderna. Han skrev både sitt eget namn och namnet på vem som helst, flinkt och snyggt.

Små kort, som han använde till kortspel, blandade han med tungan, och sedan han tagit dem i munnen, delade han ut dem till var och en i enlighet med spelets sed och regler.

Det väckte särskild beundran att han med hjälp av tungan kunde trä en tråd genom ögat på en nål, som han höll i munnen, och band ihop trådens båda ändar i en knut.

I mitt museum finns ett hårstrå som trätts genom en pytteliten nål,[139] en sådan som brodöserna använder till de allra finaste arbetena, kragar och sådant. Och för att inte någon skulle tro att detta skedde genom något fusktrick, tog han i munnen ett hårstrå som tagits från huvudet på någon[140] under det att det ena hårstråets ände stack ut ur munnen, så att vem som helst kunde ta det i sin hand, och strax, sedan han visat upp nålen med det iträdda hårstrået, tog han de två ändarna i munnen och band ihop dem i en knut.

Jag känner visserligen till några som med sina fötter har utfört händers sysslor, men jag har före detta varken sett eller hört talas om någon som gör det med sin mun och sina tänder.

Kapitel 6.

För några år sedan[141] hände det i Västmanland, i en viss gruva, som vette mot Petrus Bohm[s ägor],[142] och som kallas, om jag inte missminner mig, Gartsbruk,[143] att sedan en stor mängd ved på grund av gruvarbetarnas slarv hade blivit blöt av gruv-vatten, och på grund av detta hade legat oaktad under en tid, inspektorn eller förmannen sade åt gruvarbetarna att blanda den fuktiga veden med annan, torr ved, så att den blöta veden inte skulle gå till spillo.

Gruvarbetarna lydde dennes order och sedan veden tänds på och brunnit upp gick de ner i gruvgången, för att, som de brukade, hugga ut ådern och utvinna metallen.

Den ene mannen efter den andra hade stigit ned, och sedan de på grund av en skadlig ånga inte kunde få luft, dog de.[144] Andra följde efter och tolv personer rönte samma öde. Man började misstänka själva gruvgången, och ingen tordes vidare gå ner i den den dagen.

Dagen därpå skickas åter några personer ner att undersöka saken och ta reda på vad som hänt dem som gått före. Dessa gick lite försiktigare till väga, men de kom upp igen med svårighet och nästintill döda, och de kunde berätta om skadliga och kvävande ångor i just den gruvgången, och kamraternas, som gått före dem, död, en död som de själva utan tvekan skulle ha fått lida, om de inte hade satt sig i säkerhet i tid.

De lärde sig av denna erfarenhet att därefter avstå från den där sortens fuktig ved.

Kapitel 7.

År 1655 hände det sig här i Uppsala, att, när vintertid framemot skymningen en piga sysselsatt med att tvätta linne låg vid en vak där den frusna Fyrisåns[145] vatten låg öppet för isen, där steg upp ur vaken någon med högrest kropp och svart färg,[146] lockade pigan till samvaro, och som, då hon inte ville, försökte betvinga henne med våld: då hon till sist skrek och ropande på andra människors hjälp hotade denne att dra ner henne framstupa ner i vaken och vattnet.

Under allt detta sprang till hennes hjälp en okänd pojke, och av rädsla för dennes hotelser avbröt den andre till slut sitt företag, och sågs sedan inte till igen.

Denna piga, som blivit befriad från döden, tog sig hem, berättade med stor fasa vad som hänt henne, och förtvivlande in i det sista om sin räddning[147] kom hon i ett mycket svårt sjukdomstillstånd som några dagar senare ledde till hennes död.

Folk var övertygade om att han som steg upp ur vattnet och försökte locka henne till otukt heter Näcken.

Ty det sägs att denne bor i sjöar och vattendrag, är mycket skicklig på att spela, att han plötsligt överfaller personer som står eller vandrar på stranden, drar ner dem under vattnet och dränker dem, och att han ligger på lur för inte bara människor, utan också hästar och andra djur, och att han dessutom har en omåttlig lust till att komma samman med kvinnor. Ja, till och med själva roddbåtar och fartyg i den lugnaste flod eller sjö, sägs han vända upp och ner och dra ner i djupet.

Denna gamla myt om Näcken är uppkommen under hednisk tid. Med säkerhet är det denne som omnämns i Eddan, Myt[hologia] 3, där gudarnas namn räknas upp i en lång rad, och där kallas han ”Nikur”, eller ”Hnikudur”.[148]

Men han tycks också ha varit rätt bekant för Germanerna. Även idag förekommer hos dem ”Nixen”, som alltså har en snarlik benämning, inbillade varelser som bor i vattendrag och sjöar, även om det är i kvinnlig form dessa är mest kända för dem.

Men man kan inhämta ur en gammal fransk-holländsk ordbok att några av denna slags andar eller väsen också var manliga. I denna ordbok förklaras ordet ”Neccer” med ”spiritus aquaticus”, vatten-ande.

Kapitel 8.

Ett rent av monstruöst foster födde, till mångas tämligen stora förundran, en havande sugga i Lillhärads socken,[149] som de kallar den, bredvid den byggnad där bönderna brukar träffas i juridiska och andra allmänna rådslag.

Detta foster var i motsats till vad som är vanligt för detta djur ett enda, och unikt.[150]

Dess huvud såg ut som en människas. På hjässan och nacken stod ut en märklig massa av många rynkor och hudveck, som de[151] liknade vid en huvudbonad för kvinnor, en sådan som används allmänt, som är utsmyckad med band i olika färger, sammansatta till former av rosor och ringar.

Vid öronen hängde det ner jag vet inte vad för flikar av skinn. Bröstet var täckt liksom av ett bröstharnesk.

I övrigt var fostret inte mycket olikt en smågris, förutom att klövarna var krökta, och det var inte så borstigt som de brukar vara, utan det var täckt av mjukare hår, sådant som man brukar se på huvudet hos nyfödda människobarn.

Detta hände år 1668 den 23 november, på det ställe jag nämnde förut, som ligger nära Västerås, varifrån en lite mer skissartad bild skickades till mig, så som den också har förbättrats av mig i enlighet med den övriga beskrivningen.

För övrigt, när jag grunnat en del på vad som kunde vara orsaken till denna nedkomst, kom jag passande nog att tänka på vad jag hade läst hos vår Phaedrus om får med människohuvuden. Ty Aesopus menade att dessa hade blivit till på grund av att fåraherdarna hade saker för sig med fåren.[152]

Till en person, som trodde att det var ett järtecken, och av den anledningen ansåg att man borde ta råd av spåmän för att avvärja det överhängande hotet, sade han därför:

”Om du vill ta hand om detta järtecken på rätt sätt, bonde,
giv dina fåraherdar hustrur.”

Och jag kommer ihåg att jag har sett smågrisar som såg nästan ut som den här och som föddes av en sugga och som blev avbildade i kopparstick i mitt fosterland för länge, länge sedan,[153] förutom det att huvudena var runda och lätta som barnhuvuden och inte hade några tillväxter i några andra avseenden än att näsan och munnen var lite mer utstående.

Men här ska du få se hur lillhäradsmonstret såg ut.

Kapitel 9.

Att frukt mognar inom en säsong är allmänt känt. Men något tvärtemot detta hände i Nyköping i Södermanland, där år 1670 i augusti månad ett sädesstrå växte upp, med ett veteax, utifrån vete sått några veckor dessförinnan på vanligt sätt, som då växte mycket rikligt över hela fältet. Axet var av normal storlek, men då det skördats, något som är ganska underligt, så bar den vanlig[154] blom två gånger.[155]

NOTER

1 Skrivandet av denna artikel har gjorts möjligt genom bidrag från Åke Wibergs Stiftelse. Tack till prof. emer. Hans Helander för värdefulla råd rörande artikelmanuset.

2 Se nedan, fotnot 15. Listan över Schefferus tryckta verk i en fullständigare version men med snarlik titel som listan i X 292 finns tryckt och sammanbunden med Uppsala universitetsbiblioteks exemplar av Schefferus *Lectionum Academicarum liber* (se fotnot 48–49).

3 Angående titeln, som i X 292 har formen *Variae historiae liber I*, se vidare nedan, fotnot nu 9.

4 Om Johannes Schefferus liv och verk, se Anders Burius, ”Schefferus, Johannes”, *Svenskt Biografiskt lexikon*, BD 31(2000–2002), s. 508–520; Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. 2. Stormaktstiden*, Stockholm 1975, s. 204–214 och litteratur citerad längre fram i föreliggande artikel, särskilt fotnot 14 och 15.

5 Lärare i Strasbourg var Johannes Freinshemius, Schefferus företrädare på skytteanska professorsstolen i Uppsala, vidare Johannes Boeclerus, Marcus Boxhornius och Nicolaus Heinsius. Även Matthias Bernegger var hans lärare under en tid.

6 Den skytteanska professuren, som numera benämns omfatta vältalighet och statsvetenskap, vid Uppsala universitet inrättades 1622 av kanslern för Uppsala universitet och tillika riksrådet Johan Skytte (1577–1645). Denna professur brukar anses särskilt ha haft hand om undervisningen av adelsynglingar ämnade för höga positioner i rikets tjänst.

7 Anna Fredriksson & Andreas Klein, ”Vad hände med Johannes Schefferus bibliotek?”, i *Uppsala universitetsbibliotek 1621–2021*, red. M. Bolkéus Blom & K. Östlund, Uppsala 2021, s. 191–230.

8 Anders Anton von Stiernman, *Matrikel öfwer Swea rikes ridderskap och adel [...] Andra del.*, Stockholm 1755, ”Rättelser och Tillägningar”, s. IV (om s. 156).

9 *Variae Historiae* är den form orden i titeln har på manuskriptets första sida; till dessa ord hör dock det på nästa rad följande ”*liber I*”, som är huvudord till *variae historiae,* som står i genitiv singularis. Genitiverna *variae* och *historiae* har i olika kataloger uppenbarligen tagits som nominativer i pluralis med betydelsen “Olika historier”, men titeln i manuskriptet är alltså *Variae historiae liber I*, ”En omväxlande historias första bok”, eller ”Första boken av En omväxlande historia”.

10 Carl Magnus Carlander, *Svenska bibliotek och ex-libris*, Stockholm 1904. Del II:2, 482–483 (Celsius, Olof).

11 UUB:s arkiv M 2, Donationskatalog C-F, ”4. Celsius”. Här listas 317 volymer och 33 pergamentsbrev som donerats ur Celsius’ bibliotek.

12 Under nummer 106 *in quarto* finner vi listade, förutom *Vita*, också Schefferus-handskrifterna *Varia historia* och *Nummophylacium* samt ett dokument innehållande rättelser och tillägg till Schefferus publikation *Upsalia*. Recensionerna, publikationslistan och listan över kollegianter som idag följer efter *Vita* i X 292 nämns inte särskilt i donationskatalogen, vilket kan bero på att de sågs som en del av levnadsbeskrivningen i *Vita*.

13 Sammanbindningen skedde troligtvis efter texternas överflyttning till UUB. Bandet på X 292 är av samma typ som många andra handskrifter som kom till UUB från andra håll och

vid andra tidpunkter. Häften med Schefferus egenhändiga anteckningar finns också i vad som nu är UUB:s handskrifter Z 9 och E 142.

14 En orsak till detta kan ha varit att de vanligtvis inte räknas upp i de många förekommande listorna över Schefferus verk. E.M. Fants förteckning i *Minne öfver Joh. Schefferus*, Stockholm 1782, s. 35–51 förefaller vara den mest fullständiga, och den enda jag sett som nämner *Varia historia* (s. 51) i formen *Variae historiae* med referens till A. A. von Sterinmans text. *Varia historia* listas här under rubriken ”De, som icke blivit af Trycket utgifne”. *Varia historia* nämns inte bland Schefferus verk i artikeln över honom i *Svenskt biografiskt lexikon*. Den finns dock upptagen i UUB:s handskriftskatalog i beskrivningen av X 292. Där sägs texten bestå av fem kapitel.

15 Johannes Schefferus, ”Ioannis Schefferi Argentoratensis vita”, i *Äldre svenska biografier 1/2* (Uppsala universitets årsskrift 1915. Bd 2. Program) red. E.J. Tegel & H. Schück, Uppsala 1915, s. 1–36. Schück säger sig för utgåvan ha använt UUB:s handskrift X 291, ett signum som idag tillhör en annan handskrift.

16 Maja Bondestam, “An Education. Johannes Schefferus and the Prodigious Son of a Fisherman” i *Exceptional Bodies in Early Modern Culture. Concepts of Monstrosity Before the Advent of the Normal*, red. Maja Bondestam, Amsterdam 2020, s. 141–161; Maja Bondestam, *De utomordentliga. Normaliseringen av monster och naturens utkant 1600–1830*, Göteborg 2022, se särskilt kap. 2 och 3. I dessa publikationer benämns Schefferus text *Variae historiae*; se fotnot 9.

17 Förutom Einar Löfstedts iakttagelser presenterade i ”Minne av Johannes Schefferus”, i *Svenska akademiens handlingar. Ifrån år 1886, D. 64, 1953–1954*. Stockholm 1955, s. [73]–93 (75–78), har enskilda verk studerats av bland andra Eric Dahlén i *En undersökning av Johannes Schefferus' Regnum Romanum (...), editio secunda, 1665*, Göteborg 1975; av Birger Bergh i introduktionen till dennes översättning av Schefferus' *Memorabilium sueticæ gentis exemplorum liber*: Johannes Schefferus, *En bok om det svenska folkets minnesvärda exempel*. Inledning av Kurt Johannesson, Stockholm 2005; vidare av Karin Lundqvist i ”Arkeologi som filologi, Johannes Schefferus om guldbrakteater”, i *Att återupptäcka det glömda. Aktuell forskning om forntidens förflutna i Norden*, red. Påvel Nicklasson & Bodil Petersson, Lund 2012, s. 15–28 och av föreliggande artikels författare i *Om anledningar till att anlägga kolonier. En dissertation framlagd 1668 av Johannes Schefferus och Johan Hoffman*. Översättning och kommentar Anna Fredriksson, inledning Anna Fredriksson, Jonas Monié Nordin och Carl-Gösta Ojala, Uppsala 2019.

18 Frågan togs upp första gången i Bondestam 2020.

19 Bondestam 2020 och 2022, kap. 2 och 3; Mårten Snickare, i *Colonial objects in Early modern Sweden and beyond*, Amsterdam 2022, kapitel 4; Andreas Klein, *Early Modern Knowledge about the Sámi. A History of Johannes Schefferus'* Lapponia *(1673) and its Adaptations,* Hannover 2023, s. 146–154.

20 Härav den tidigmoderna termen ”naturalhistoria” – som ju betyder undersökning eller beskrivning av naturalier, ting från (den fysiska) naturen.

21 Jämför diskussionen om termen ”anekdot” i Kriistina Savin, ”Anekdoter om dygd” i *Förmoderna livshållningar. Dygder, värden och kunskapsvägar från antiken till upplysningen*,

red. Marie Lindstedt Cronberg & Catharina Stenqvist, Lund 2008, s. 234–258 (här: 236).

22 Se föreliggande översättning av Schefferus *Varia historia*, kap. I, II och III.

23 Information om detta skulle kunna finnas i Schefferus korrespondens, men att gå igenom den har inte kunnat inrymmas i denna artikels skrivande.

24 Kurt Johannesson, ”Inledning” i Schefferus 2005, s. IX-XXIII.

25 Johannesson 2005, s. XV.

26 Bondestam 2020 och Bondestam 2022, kap 2, s. 61–62.

27 Mårten Snickare, ”Kontroll, begär och kunskap: Den koloniala kampen om Goavddis.” *RIG*, 97:2(2014), 65–77, Här: s. 66 med not 10.

28 Bondestam 2022, kap. 3, s. 84ff.

29 Om Schefferus *Musaeum* se till exempel Per Gustaf Hamberg, ”Johannes Schefferus bibliotekshus”, i *Vetenskapssocieteten i Uppsala Årsbok*, Uppsala 1960, s. 51–62; Snickare 2022 och Klein 2023, s. 146–154.

30 Klein 2023, s. 153–154, Snickare, 2022, s. 83. Bondestam 2022, kapitel 3.

31 Se Allan Ellenius, ”Johannes Schefferus and Swedish Antiquity”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 20 (1957), s. 59–74 (här: 66) och Evert Baudou, *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*, Stockholm 2004, s. 57–61 (den senare om Ole Worms Musaeum). Jfr också Snickare 2022, s. 78 ff.

32 Bland standardverken på området brukar nämnas Lorraine Daston & Katherine Park, *Wonders and the order of Nature, 1150–1750*, New York 1998; Paula Findlen, *Possessing nature. Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy,* Berkely 1994 och Alexander Marr, *Curiosity and Wonder from the Renaissance to the Enlightenment*, ed. R.J.W. Evans and Alexander Marr, Aldershot 2006.

33 Bondestam 2020, särskilt s. 144; Bondestam 2022, kapitel 2. Se även Savin 2008, 245–246, där även Schefferus citeras.

34 Snickare 2022, kap. 4; se också Klein 2023, s. 9–21. Angående koncepten ”discipline and desire” citeras bland andra Homi Bhabha, “Signs taken for wonders: Questions of ambivalence and authority under a tree outside Delhi, May 1817”, *Critical Inquiry*, Vol. 12:1 (1985, s. 145–165). Om kuriosasamlingar Horst Bredekamp, *Antiekensensucht und Maschinenglauben. Die Geschichte der Kunstkammer under die Zukunft der Kunstgeschichte*, Berlin 1993 och Dominik Collet, *Die Welt in der Stube. Begegnungen mit Aussereuropa in Kunstkammern det Frühen Neuzeit,* Göttingen 2007.

35 ”Förundran” utgör en särskild diskussionspunkt i litteraturen. De antika filosoferna såg den som ursprunget till alla typer av mänskligt kunskapssökande, och de tidigmoderna filosoferna tog upp denna tankegång. Om “wonder” versus “curiosity” se Alexander Marr, “Introduction”, i *Curiosity and Wonder from the Renaissance to the Enlightenment*, Altershot 2006, s. 1–20; Daston & Park 1998, Chapter 8.

36 Marr 2006, s. 1–11; Daston & Park 1998, Chapter 8.

37 René Descartes, *Les Passions de l'ame: introduction, notes, bibliographie et chronologie par Pascale d'Arcy*, Paris 1996, II, s. 70–78.

38 Savin 2008, s. 245–246 diskuterar den förundran som motsvarar det latinska *admiratio* och ser den som en ”adekvat reaktion på den outgrundlighet som kännetecknar den gudomliga försynen, vilken uppehåller och styr världen in i minsta detalj.”

39 Denna typ av förundran behandlas idag av teologer, filosofer och religionsvetare. Exempel på inflytelserika författare under 1900-talet är filosofiprofessorn Gerd Haeffner, sammanfattad i ”Förmågan att förundras och tvånget att förklara” i *Signum* 6 (2024) och Abraham Joshua Heschel i *God in Search of Man,* London 2009, ssk. kap. 4.

40 Se Schefferus 1915, där ”wonder” diskuteras särskilt i kapitel 4 och s. 20–23. Schefferus berättar också här s. 14 hur en alltför sträng lärare, Matthias Heinsius, gjorde undervisningen så outhärdlig att den unge Schefferus övervägde att ge upp studierna och istället bli bildkonstnär. Enligt Schefferus satte denna undervisning spår i honom som han upplevde som ett livslångt mentalt handikapp.

41 Sin allra första textutgåva (1647), publicerad under tysklandstiden, motiverar han med behovet av nybörjartexter för undervisningen i grekiska, se avsnittet nedan om Schefferus och Aelianus *Varia historia*, även Burius 2001, s. 510–511.

42 Välkända och flitigt använda under århundradena blev hans *De Stylo* (1653) och *Gymnasium Styli* (1657), handböcker i att skriva olika typer av texter. Sina kompendier i naturrätt, *Sciagraphia juris naturalis*, *Grotius enucleatus* och *Observationes generales in Hugonem Grotium de iure belli et pacis*, liksom den statsfilosofiska *Breviarium Aristotelis* och biblioteksinstruktionen *Musaeum* reviderade han om och om igen genom att använda dem på lektionerna. Dessa kompendier kom inte ut i tryck under hans levnad och några är fortfarande outgivna.

43 Ett exempel är hans *Memorabilium liber*, som diskuteras nedan.

44 Schefferus 2015, s. 20–23.

45 Claudius Aelianus, *Ailianou poikilēs historias* [*biblia XIV*] *Cl. Æliani sophistæ variæ historiæ* [*libri XIV*] *cum notis Ioannis Schefferi*, Argentorati (Strassburg) 1647. Orden “14 böcker” (*biblia XIV* resp. *libri XIV*) i titeln ovan är satta inom klammer, eftersom de saknas på första utgåvans titelsida. Att orden ska vara där, men att de fallit bort ur titeln i 1647 års utgåva och att *poikilēs historias* och *variæ historiæ* är genitiver, precis som de är i titeln till Schefferus egen *Varia historia*, framgår av 1647 års utgåvas brödtext, sid 1. I senare utgåvor (se fotnot 93) finns dessa ord på plats i titeln. På svenska blir alltså titeln ”Aelianus [14 böcker] av En omväxlande historia”. Claudius Aelianus (ca. 170–235 e. Kr.) var romare, men skrev på grekiska.

46 Fant 1782, s. 51 listar skriften *Varia historia* (i formen *Variae Historiae*) under rubriken ”De, som icke blivit af Trycket utgifne” och inte under den nästföljande rubriken ”De, som icke blivit til trycket fullbordade”, vilket tyder på att Fant menade att texten var tryckfärdig.

47 Som en jämförelse ser han ut att, i den publikationslista som finns i samma handskriftsvolym (X 292, fol. 32–34), ha fört till nya titlar i slutet.

48 Se UUB MS X 292, fol. 32–34,*”Operum diversis temporibus locisque publicatorum Index brevis”,* som endast tar upp utgivna verk; UUB X 212, fol 381r-382r, som innehåller två listor, uppenbarligen sammanställda före 1671; nämligen en över tryckfärdiga manus,*”Opera absoluta, et edenda typis”* och en över mer eller mindre färdiga tryckmanus

eller korrektur,"*Libri sequentes alii dimidiam partem absoluti, alii inchoati sunt*"; vidare listan i den postumt tryckta *Svecia literata* (Holmiæ (Stockholm) 1680, p. 293–300 och *Opusculorum diversis temporibus locisque publicatorum index*, bifogat som ett appendix till UUB:s exemplar av Schefferus *Lectionum Academicarum liber* (Hamburgi 1675).

49 Schefferus 1675, "*Opusculorum diversis temporibus locisque publicatorum index*" (sist i boken).

50 Jfr ovan, s. 189 och fotnot 12.

51 Stockholm KB Fe 6, onumrerad folio. "*Similem habes delineatum i Observationibus meis Historicis*", "En liknande finner du avbildad i mina Historiska Observationer".

52 Schefferus, som kom till Uppsala 1648 och gifte sig med Johannes Loccenius dotter Regina, säger sig i texten ofta ha hört sin förra svärmoder, Ursula Tamm, berätta historien. Ursula Tamm dog 1652. Se vidare föreliggande översättning av *Varia historia*, kap. I.

53 Se referens i föreliggande utgåva och översättning av Schefferus *Varia historia*, kap. II.

54 Den olycksalige bäraren av urinstenen gick ur tiden 1646, se *Varia historia*, kap. III.

55 Se vidare de aktuella kapitlen i Schefferus *Varia historia*.

56 Jfr Savin 2008, s. 244 om Schefferus framställningssätt i *Memorabilium liber*.

57 Jämför arbetssättet i *Varia historia* kap. I, VI och VIII; även VII.

58 Jfr Allan Ellenius beskrivning av Schefferus kritiska arbetssätt, som han lärt sig under sin studietid i Tyskland, i Ellenius 1957.

59 Till jämförelse kan tjäna Schefferus förord till hans *Memorabilium liber*, där en tydlig sådan förklaring ges.

60 Johannes Schefferus, *Joannis Schefferi Argentoratensis Lapponia, id est, regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio.* (...) Frankofurti 1673. Om skrivandet av Lapponia, se Klein 2023, även Snickare 2022, s. 83–85.

61 Om Antikvitetskollegiet, se till exempel Baudou 2004, s. 73–74.

62 Baudou 2004, s. 71–75.

63 Baudou 2004, s. 55–75; Ellenius 1957, s. 65–70.

64 Burius 2001, s. 513, Snickare 2022, s. 83–85; jfr även Gunnar Eriksson, *Rudbeck 1630–1702. Liv, lärdom, dröm i barockens Sverige*, Stockholm 2002, s. 497–540, särskilt s. 527–531.

65 Så fallen med ringen (kap. II) och grisfostret (kap. VIII); det bör också ha gällt fallet med spädbarnet med det stora huvudet (kap. IV) och högst troligt också sädesplantan (kap. IX).

66 Johannes Schefferus, *Johannis Schefferi Memorabilium sueticæ gentis exemplorum liber singularis*, Amsterodami (Amsterdam) 1671. I svensk översättning av Birger Bergh i Schefferus 2005. Se även Savin 2008 och Bondestam 2020, s. 150–152.

67 Schefferus 2005, s. XIV-XV. Schefferus nämner i sitt förord dock inte explicit Valerius Maximus som förebild.

68 Schefferus 2005, s. 31–32. Om den pedagogiska ambitionen, se även s. XVII i samma bok.

69 Andreas Hellerstedt, *Scandia introducerar. Historien om vår andra natur. Dygdebegreppet och historisk forskning*, Lund 2018, 99–112, här: s. 100. Om målen för universitetets utbildning överlag under renässansen, se Lindroth 1975, s. 179–197.

70 Savin 2008, s. 245–246; Bondestam 2020 och 2022, kap. 2.

71 Schefferus 2005, kapitel 32–37; se även Savin 2008, s. 247–249. Här finner vi texter om människor som undkommit stora faror, om fall med förunderlig utgång, om människor som trots blygsam härkomst vunnit berömmelse, om lyckans växlingar, vidare människor som levt ett mycket långt liv samt kapitlet om ovanliga dödssätt.

72 Schefferus 2005, s. 239.

73 Ovanliga dödssätt förekommer också i *Varia historia*, i berättelserna om fallen med den ovanligt stora urinstenen (kap. III), gruvan (kap. VI) och pigan (kap. VII).

74 Schefferus 2005, s. 31.

75 Julius Obsequens, Johannes Schefferus, & Conrad Lycosthenes, *Julii Obsequentis De prodigiis liber: cum annotationibus Joannis Schefferi* [...] *accedunt Conr. Lycosthenis Supplementum Obsequentis;* [...] Holmiæ (Stockholm) 1679.

76 Sin syn på förebud ger Schefferus på sidan 45 och 53 i *Memorabilium liber* (Schefferus 2005).

77 Johannes Schefferus, *De orbibus tribus aureis nuper in Scania erutis è terra disquisitio antiquaria*, Holmiæ (Stockholm) 1675. Om denna publikation, se Lundqvist 2012.

78 Lundqvist 2012, s. 16.

79 Schefferus 1675, ”Lectori benivolo s.”, (r. 11): ”[J. S.] h[älsar] den välvillige läsaren”: *Nempe verum esse in nobismet ipsis sumus comperti, quod alicubi Tullio est dictum, naturam homini dedisse ingenium cognoscendi avidum, praesertim ea, quae sunt minus obvia vet quotidiana; & quanto quisque vulgum superet animo, tanto magis ea velle scire, quae sint rara, recondita, et ignota.”* (...). ”Ty jag har funnit att det som sades av Cicero på ett annat ställe också är sant vad beträffar mig själv, att naturen har givit människan ett *ingenium* ivrigt att lära känna saker, särskilt det som är lite mindre lättåtkomligt och vardagligt; och att ju mer som någon intellektuellt bemästrat det allmänt förekommande, desto mer vill denne lära känna det som är ovanligt, fördolt och okänt.”

80 Se referenser i fotnot 58 och 64; även Lundqvist 2012 s. 21–24.

81 Lundqvist 2012, s. 21 konstaterar att 116 olika författare citeras.

82 Schefferus 1675 skriver ju i förordet till läsaren (se not 79) att han funnit att även i honom själv finns ett ”*ingenium cognoscendi avidum*”, ”ett ingenium som är ivrigt att lära känna [saker och ting]” med referens till Cicero. Även i den inledande dedikationen till Isaac de Pas nämns ett motiv, nämligen att de Pas, som nyss bevistat Schefferus Musaeum, hade visat intresse för guldplattorna.

83 Se ovan, ”Schefferus textutgivning och *Varia historia*.”

84 Stockholm KB MS Fe 6, onumrerad folio.

85 Detta årtal noteras i en beskrivning av samma fynd i UUB MS N 73, en samling av handlingar från Antikvitetskollegiet. Dokumentet, ett från början löst blad i stor folio, utgör fol. 129 i volymen. Det ser ut som en originaluppteckning, då en notis här finns om när informationen inkom till Uppsala (min kursivering).”Wijss afskrifft af then Runeskrifft som *finnes* på deth Åhleskinnet, som är *nyliga* kommit till Upsahla ifrån Smålandh, där åhlen war Fången uthi Lekary [troligtvis dagens Lekaryd] sockn i en siöö Danesiön benämndh Sancto olufsdagh *nu*[?] i detta åhret 1631.(...).” Skinnet torde ha varit i torkat skick vid överlämnandet. I Fe 6 sägs fyndet dock ha gjorts 1633.

86 Inblandade i förmedlingen av fyndet sägs här vara Daniel Sidén (från 1630 juridikprofessor vid Uppsala universitet) och Jonas Magni (professor i teologi därstädes).

87 Palaifatos, med de alternativa stavningarna Palaephatus, Palaephatos och Galaiphatos, kan uttolkas ”Han som berättar gamla historier”.

88 *Palaephati De incredibilibus historiis* edidit, notasque & geminum indicem adjecit Martinus Brunnerus [...]. Uppsala 1663, s. *3.

89 Om Schefferus som inspiration för Brunnerus se Lindroth 1975, s. 212–214.

90 Sotera Fornaro, “Palaephatus”, i *Brill's New Pauly*, <http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e904140> (07.11.2022) Först publicerad online: 2006. Första tryckta utgåva: 9789004122598, 20110510. En översättning av Palaifatos verk har givits ut 1996: Περὶ ἀπιστῶν. On unbelievable tales by Palaephatus; transl., introd. and commentary by Jacob Stern, Wauconda 1996.

91 Sotero 2022.

92 Jämför berättelsen om kvinnan vars hår ändrade färg (kap. I) ringen med svårtydd skrift (kap. II) och pigan och vattenvarelsen (kap. VII).

93 Schefferus utgåvor är av 1647, 1662 och 1685, varav den sista alltså gavs ut postumt: *Ailianou poikilēs historias [biblia XIV] Cl. Æliani sophistæ variæ historiæ [libri XIV] cum notis Ioannis Schefferi.*, Argentorati (Strassburg), 1647; *Kl. Ailianou poikilēs [h]istorias biblia 14. Cl. Aeliani Variae historiae libri XIV. Cum notis Joannis Schefferi Argentoratensis. Editio secunda, priori auctior multo, ac emendatior.*, Argentorati (Strassburg), 1662; *Kl. Ailianou Poikiles historias biblia 14. Cl. Aeliani Variae historiae libri XIV*, Editio novissima variis lectionibus [...], notis posthumis Joh. Schefferi, [...] aucta, curante Joachimo Kühnio, [...], Argentorati (Strassburg), 1685 (postumt utgiven).

94 En relativt ny utgåva är Aelian, *Historical miscellany*; edited and translated by N. G. Wilson. (Loeb classical library 486) Cambridge 1997.

95 N.G. Wilson, “Introduction” i Aelian 1997, s. 1–23 (här: s. 1–11).

96 Wilson 1997, s. 12 talar om ”studied simplicity” och karaktäriserar stilen som ”opretentiös med ett drag av naivitet”; jfr också s. 17 om Clemens av Alexandrias stil i dennes *Stromata*.

97 Wilson 1997, s. 19. Verken i fråga är Burtons *Anatomy of melancholy* och Brownes *Pseudodoxia epidemica*.

98 Wilson 1997, s. 6 och s. 18.

99 Översatt från Clemens Alexandrinus, *Stromata*, VI, 2, 2; Wilson 1997, s. 17.

100 Burius 2001, s. 509 och brev från Gronovius till Schefferus av den 9 feb. 1655 i UUB:s MS G 260. Om Schefferus som den som introducerade den moderna textkritiken i Sverige, se även Lindroth 1975, s. 206–212.

101 Johannes Schefferus, ”Praefatio ad lectorem”, i dennes första utgåva av Aelianus *Varia historia* (1647). Både Brunnerus och Schefferus publicerade alltså inom en kort tidsrymd utgåvor som syftade till nybörjarundervisningen i grekiska.

102 En sådan exempelsamling publicerade ju Schefferus själv i och med sin *Memorabilium liber*.

103 Aelianus verk omfattar 14 böcker med mellan 13 och 64 kapitel i varje.

104 Wilson 1997, s. 6–7.

105 Bondestam 2020, s. 157–158, Bondestam 2022, kap. 2 och 3. Savin 2008, s. 244–246.
106 Jämför ovan Schefferus förklaring av hur han såg på underliga tings inverkan på människor i *De Orbibus tribus aureis* (fotnot 79).
107 Jämför Descartes 1996, II, 75–76.
108 Om Schefferus didaktiska verk *De Stylo* och *Gymnasium Styli* som undervisning i både skrivkonst och hermeneutik, se Ekedahl 2003, s. 169. En fin detalj i detta är att referensen till den fantasieggande berättelsen i kapitel VIII (grisfostret med människoansikte) leder till en text som inleds (i översättning av Ben Perry)" "One who has learned by experience is commonly believed to be a surer prophet than a soothsayer, but the reason for this is not told; it will gain currency now for the first time, thanks to my fable.".
109 Se ovan, "Schefferus textutgivning och *Varia Historia*".
110 Birgrum(?) *ante* Birgersum *del*. Menas Birgersson?
111 Versmåttet är hexameter.
112 Sic; namnet är Saubert, se nedan, fotnot 131.
113 Troligtvis efterklassiskt, bildat på *netus*, "tråd, garn". Den troliga betydelsen är "brodös", en kvinnlig person som sysslar med broderiarbeten och liknande.
114 Jag har ej lyckats belägga detta namn, men tänker mig att det rör sig om en intilliggande fastighet.
115 Cujus *ante* vertice *del*.
116 Versmåttet är jambisk senar.
117 Johannes Loccenius (1598–1677), professor i retorik och statsvetenskap i Uppsala, Schefferus svärfader och innehavare före honom av den skytteanska professuren.
118 Ursula Tamm (1594–1652) från Hamburg var gift med Loccenius från 1622 fram till sin död 1652. Berättelsen måste alltså vara skriven efter 1652 och kanske till och med efter 1654 om man betänker att benämningen *prior* förutom "tidigare" ofta betyder "förra", vilket indikerar ett det finns en nuvarande hustru. Schefferus bör ha träffat fru Tamm tidigast 1648, då han kom till Uppsala och gifte sig med Loccenius och Tamms dotter Regina.
119 En Adolf Menschewer (d. 1650), rådman och krögare i Uppsala, omnämns i K.W. Herdin, *Uppsala på 1600-talet [2]*, Uppsala 1927, s. 20–26. Tack till Doc. Stefan Mähl för upplysningen.
120 Med *hujus oppidi*, "denna stad", avses alltså Uppsala.
121 I nutida utgåvor av den citerade passagen hos Plinius läses "Pandae"; så till exempel i Pliny, *Natural history*. With an English translation by H. Rackham. [2] Books 3–7, Cambridge 1942, l. 7, par. 28–29: *Ctesias gentem ex his quae appelletur Pandae, in convallibus sitam annos ducenos vivere, in iuventa candido capillo, qui in senectute nigrescat;* [...]. I översättning av H. Rackham: "Ctesias says that a tribe among them called the Pandae, dwelling in the mountain valleys, live two hundred years, and have white hair in their youth that grows black in old age; [...]".
122 Vännen var antikvitetskollegiets sekreterare Johan Hadorph. I ett brev från Hadorph till de la Gardie daterat 8 jan. 1675 omtalas två ringar, som de la Gardie skickat till Hadorph, och som denne lämnat vidare till Schefferus. Vid tidpunkten för brevets skrivande har Schefferus uppenbarligen redan tittat på dem och sagt sin mening om dem. Två ringar

med utseende som beskrivs här finns idag i Historiska Museets samlingar med beteckningarna SHM 33 och SHM 34. SHM 33 sägs där vara inlämnad, förstås då till Antikvitetskollegiet, av Magnus Gabriel de la Gardie 1673 eller 1674. Medan SMH 33 (Föremål 41358_HST) uppenbarligen är den ring som beskrivs här i *Varia Historia*, är SMH 34 högst sannolikt den ring som avbildas av Schefferus i hans anteckningsbok Stockholm KB Fe 6 (Se Introduktion, vid fotnot 51) Brevet från Hadorph är citerat i Henrik Schück, *Kgl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, dess förhistoria och historia. 3, Antikvitetskollegiet II*, Stockholm 1933, s. 279.

123 Det vill säga ”utsmyckningen”.

124 Som jag uppfattar det, ”på grund av uppfattningen att ringen hade detta ursprung”.

125 Det vill säga, ”ringen är gammal”.

126 Marcus Tullius Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, ed. Th. Schiche, Leipzig 1915, lib. 5, cap. 1, par. 3: […] *nec tamen Epicuri licet oblivisci, si cupiam, cuius imaginem non modo in tabulis nostri familiares, sed etiam in poculis et in anulis habent*. I översättning av H. Rackham (1931): […] “Still I could not forget Epicurus, even if I wanted; the members of our body not only have pictures of him, but even have his likeness on their drinking-cups and rings.”

127 Kapitelnumret ska vara elva: Clemens av Alexandria, Paedagogus, bok III, cap. 11: 59,2 i utgåva *Clemens Alexandrinus Bd 1 Protrepticus und Paedagogus*, hrsg. Otto Stählin, Leipzig, 1905. Hela meningen lyder: αἱ δὲ σφραγῖδες ἡμῖν ἔστων πελειὰς ἢ ἰχθὺς ἢ ναῦς οὐριοδρομοῦσα ἢ λύρα μουσική, ᾗ κέχρηται Πολυ-κράτης, ἢ ἄγκυρα ναυτική, ἣν Σέλευκος ἐνεχαράττετο τῇ γλυφῇ, κἂν ἁλιεύων τις ᾖ, ἀποστόλου μεμνή-σεται καὶ τῶν ἐξ ὕδατος ἀνασπωμένων παιδίων· Tack till Dr. Emil Lundin för identifikationen av avsnittet.

128 Det vill säga, ’om det är en bild av någon som fiskar’.

129 ”Om demonernas bländverk”; här avses Joannes Wierus, *De praestigiis daemonum, et incantationibus ac veneficijs, libri V*, Basileae 1563.

130 Jag översätter här ”effigies”, ”avbild”, med ”kopia”, eftersom det står klart att en kopia av vax av stenen existerat i Nürnberg på 1700-talet; se följande not. Schefferus hade dock sett stenen i Strassburg. Det är dock inte helt klart om Schefferus studerade originalet eller kopian av stenen. ”Effigies” uttyds i första hand avbild, men kan också betyda ”figur”, ”utseende”. Den detaljerade beskrivningen av stenen med dess speciella yta och färg ger dock intrycket att han sett originalet.

131 Schefferus skriver ”Sauberk”, men personen benämns i lexika ”Saubert”. En detaljerad beskrivning av J. Sauberts levnad finns i Georg Andreas Will, *Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon oder Beschreibung aller Nürnbergischen Gelehrten beyderley Geschlechtes nach ihrem Leben, Verdiensten und Schrifften* […], T. 3, Nürnberg 1757, s. 428–465. Här fastställs att Johann Saubert dog 2 november 1646. Här nämns även på s. 459 denna blås-sten, som vid tiden för skrivandet av artikeln i *Gelehrten-lexikon* (publicerad 1756–57) fanns i modell av vax i Nürnbergs stadsbibliotek, och i original i Hertzogl. Gotaischen Kunstkammer, ”20 löten” tung.

132 En uncia (= en uns) = 27 g. Stenen vägde alltså drygt ett halvt kilo.

133 Stenens färg på bilden är dock idag gråaktig. På originalteckningen mäter den 9 x 7,3 cm på bredaste stället.

134 Ortnamnet *Telgis* skulle också kunna stå för Södertälje, men jag bedömer det mer troligt att det här rör sig om Norrtälje bland annat för att de flesta andra händelserna i samlingen utspelar sig tämligen nära eller i Uppsala. I andra fall då området för händelsen inte är Uppland, har han lagt till namnet på landskapet, ”i Västmanland” (cap. VI), ”i Södermanland” (cap. IX).

135 Jfr Bondestam 2020, s. 143, med referens till *Ordbok över Svenska spr*åket: “The word prodigious (*prodigiös*) has been used in the Swedish language since at least 1633 as a synonym to something odd, unnatural, fantastic or unheard-of, while a prodigy (*prodigium*) was a portent, a wonder or an odd occurrence.”

136 Lat. *Magistratus* avser vanligtvis stadens magistrat, det vill säga borgmästare och rådmän, men i det här fallet är det troligt att även andra var närvarande för att bistå magistraten i hanteringen av den döde pojken, såsom läkare och präst. Jfr också Bondestam 2020, s. 147.

137 Schefferus har uppenbarligen till en början ritat huvudet ännu större än det som han senare bestämde sig för.

138 Det framgår inte tydligt om Schefferus sett föreställningen själv. Möjligtvis kunde uttalandet om att vissa konster ”väckte särskild beundran” kunna tyda på att han var närvarande och såg publikens reaktioner.

139 Det är oklart om just nålen i Schefferus museum hade använts vid engelsmannens uppvisningar. Schefferus nål har för övrigt trots efterforskningar i relevanta arkiv och museer inte kunnat återfinnas idag.

140 Det vill säga ”någon i publiken”.

141 Händelsen är inte daterad närmare, men måste ha inträffat mellan 1648 (det år Schefferus kom till Uppsala) och 1679 (året för Schefferus död).

142 Jag har ej lyckats belägga detta namn, men tänker mig att det rör sig om en intilliggande fastighet.

143 Jag har inte lyckats identifiera denna ort, men man kan notera att Schefferus son Henrik var bergmästare i Västmanland, liksom även sonhustruns far. Garpenberg elller Garphyttan är de namn som väl kommer närmast.

144 Tempusföljden i latin är här något märklig; möjligen kan det förklaras av att Schefferus återberättar något han själv hört berättas.

145 Fyrisån kallades vid denna tid ”Sala å”.

146 Med ”någon” undviker Schefferus undviker att skriva ”en man” eller ”en person” eftersom det ju inte är helt klart vad det var för en slags varelse.

147 Troligen ”sin själs räddning”.

148 Den utgåva av Snorres Edda som Schefferus hänvisar till torde vara den av P.J. Resenius 1665. Snorre Sturlasson, *Edda. Islandorum an. Chr. M. CC. XV Islandice. conscripta per Snorronem. Sturlæ Islandiæ. nomophylacem nunc. primum Islandice. Danice. et. Latine. ex. antiqvis. codicibus. m. ss bibliothecæ. regis. et. aliorum in. lucem. prodit opera. et. studio Petri. Johannis. Resenii. [...]*, Havniae (Köpenhamn) 1665; jfr fol. D2v där.

149 Med Lillehered (längre ner i texten ”Lilliehered”) skulle kunna avses Lillhärad nordväst

om Västerås. Detta ortnamn blev i min preliminära översättning (Bondestam 2020) läst som ”Lillebered”, men det står nu helt klart att det ska läsas ”Lillehered”.

150 ”Ett enda” är möjligtvis en notis apropå att grisen brukar föda många kultingar i en kull.

151 Det vill säga de som såg den och skickade beskrivningen till Schefferus.

152 *Babrius and Phaedrus*, Cambridge 1965, lib. II, c. 3 (här i översättning av Ben Edwin Perry): “Aesop happened to be standing by, an old man of keen discernment, whom nature could never deceive; said he: ‘If you wish to take proper measures to avert this portent, farmer, give wives to your shepherds.’”

153 Detta måste alltså ha varit före 1648, det år som Schefferus flyttade till Sverige.

154 Eg. plural, ”de vanliga”.

155 Fascination över avvikande växtsätt, som kunde tolkas som järtecken, torde vara anledningen till att man i UUB:s handskrift B 2, fol b r-v ritat av timotej och sädesväxter med ovanliga fruktställningar. På följande sida i handskriften B 2 är också en komet avritad.

ABSTRACT

Anna Fredriksson, Uppsala University Library, associated to the Dept. of Linguistics and Philology, Uppsala University

A Cabinet of Curious Stories – Johannes Schefferus’s *Varia historia*

Varia historia is a hitherto unpublished text extant in an autograph manuscript by Johannes Schefferus (1621–1679) in Uppsala University Library MS X 292. The text consists of a collection of short stories about strange creatures, things and events which were seen, heard of, or were taking place mainly in the region of Uppland, Sweden, and its surroundings during a certain period of Schefferus’s life. Johannes Schefferus was professor of politics and eloquence at the Uppsala University, and the sources of these stories were most likely people he knew and other people who turned to him for advice concerning these peculiarities. The content of the stories is varied, but a common denominator is that the phenomena described appear strange and hard to explain. In collecting them Schefferus connects to an ancient method of storytelling and text composing as well as to the Early Modern practice of collecting and discussing exotic things in cabinets of curiosities, or *Kunstkammern*, popular among the learned during this time.

In this article Johannes Schefferus’s *Varia historia* is presented for the first time in an edition and a translation from Latin to Swedish. The article contextualizes *Varia historia* and compares it to other texts that are related to *Varia historia* in various respects, texts which could have inspired Schefferus in his work with his text. The comparison suggests that whereas *Varia historia* would most appropriately be placed within the genre of Historical Miscellany, it has many traits that does not fit that genre, but instead other literary genres within which Schefferus had

published other works before. The collection of odd stories also has much in common with the physical cabinet of curiosities.

The article offers a possible reason for Schefferus to have composed *Varia historia* and especially suggests that its purpose is pedagogical, aiming at inspiring favourable intellectual processes in the minds of young students. Schefferus appears to use amazement as a means to make the youth reflect over the presence of God in the world, an amazement which can turn into curiosity and a drive to ask questions about wondrous things, to look at them with scrutiny and to finally gain knowledge about them.

Keywords: Historical miscellany, marvels, Johannes Schefferus, antiquarianism, cabinets of curiosity